diye suçunu itiraf eder ve Manas da,

«Saksağan uçup saraya indi,
Ahmak kadın ne hatırına düştü?
Güvercin uçup gök eve indi,
Merhametli kadın ne hatırına düştü?»[527]

sözleriyle, Kanıkey'i azarlayıp hakaret etmekle birlikte, kendisini kabûllenir. Kırk yiğide kırk kız, Alman Bet'e de Ayıp Han'ın kızı Altın Ay verilir. Evliliğin böyle olumlu sonuçlanması ile Ayıp Han ve Temir Han, beyliklerini korurlar. Mengdi Bay bu defa, Ayıp Han'ın kızı için verdiği çeyizin Temir Han'ın Kanıkey'e verdiğinden fazla olduğunu söyleyerek, Kanıkey için,

«"Dün senin kızın Kanıkey
Manas'a yaman söz söyleyip
Yurda bozuk saldı da,
Bozuk düşük kaldı da,
Ata koşu yükletti,
Deveye yükünü yükledi,
Söyleyen dilini çekti,
Koyun gibi horluk çekti,
Ölüm versen Temir Han"»[528]

diyerek, yine araya fitne sokmaya çalışır. Bu mısralardan, evlenecek kızın, götürdüğü çeyizin beyin beyliğinin, hanın hanlığının ölçüsü olduğu, Kanıkey'in bir keçe ev ile Manas'a gitmesinin hoş karşılanmayacağı anlaşılmaktadır. Böyle küçültücü bir duruma düşmek istemeyecek olan Temir Han'ı, Mengdi Bay, Kanıkey'i öldürmeye kışkırtmak için çalışmaktadır. Bundan sonra, yine bozgunculuğa gelemeyen Temir Han, bir günlük mesafe almış olan kızını durdurur ve kendisine yakışan çeyizi verir:

«"Altmış deve alıp gel! demiş,
Otuzuna altın gümüş,
Yükleyip alıp gel!
Otuzuna diba ile balkıyı
Yükleyip alıp gel!

[527] Metin I-II, R., s.106/1536-1540.

[528] Metin I-II, R., s.109-110/1640-1647.

Buulum ile butayı
Ayağına sargı yapacağı,
Altın ile gümüşü
At tahtına vuracağı,
Onu ayrı yükleyip gel!
İnci ile mercanı
Yüzüne takacağı,
Onu ayrı yükleyip gel!
Gök ala sakallı Mengdi Bay,
Söylediğim sözümü yapmazsan,
Onu yükleyip gelmezsen,
Görünme gözüme!
Yaklaşma özüme!"»[529]

diyerek Mengdi Bay'ın bu çeyizi hazırlamasını ister. Mengdi Bay,

«Altın ile gümüşü
Onu yükleyip geldi,
Kızıl mercan beyaz inciyi
Yüzüne taksın diye,
Onu yükleyip geldi,
Doksan deveye para yükleyip
Alıp gelip sürdü.»[530]

Böylece beraberinde götürdüğü kırk kız ile birlikte, Han'ın kızına yaraşır çeyiz düzülür, ancak fitne kişi Mengdi Bay, yine de bu evliliğe engel olmak için Manas'ı zehirletir ve Manas ölür. Böylece düğün sona erer. Destanın devamında dirildikten sonra, Manas, çoralarıyla birlikte, kayın babasının övdüğü Kanıkey'i değerlendirmek üzere yanına gider. Kanıkey, Manas'ı çoraları ağırlayıp hediyeler verir;

«Han balası Kanıkey,
Çoraya sarpay giydireyim diye
Ak korçunu devirdi,

[529] Metin I-II, R., s.110/1651-1669.

[530] Metin I-II, R., s.110-111/1673-1680.

Geniş Kaçkar'dan aldırdığı,
Arabaya koydurduğu,
On iki topçu taktığı,
Mıltık okunu dayandırmayan,
Ak küröökö, turgay gözlü,
Yakası altın, yeni bakır,
Alıp giydirdi sarpayı.
Giyip aldı çoralar,
Yine ak kurçunu deviriyor,
Çüştöden gömlek giydiriyor,
Tubardan dambat giydiriyor,
Tamaşaya batırıyor,
Geniş Taşken'den aldırdığı,
Arabaya koydurduğu,
Beyaz tabanlı ceke ötüğü
Kuru bacağına giydiriyor,
Hepsine sarpay giydirdikten sonra,
Çoralar kalkıp seviniyor;
"Kanıkey yahşıymış" deyip.
"Kayıp Han'ın Kara Börük'ü
Yakalatıp aldı bozkırdan,
Ondan böyle yok idi,
Atalıktan ak devlet,
Ondan böyle yok idi,
Çoruk'un kızı Akılay
Ondan böyle yok idi,
Ak söök hanın balası,
Aklı fazla kişi imiş,
Gayet makul bala imiş."
Çoralar gitti sevinip.»[531]

[531] Metin I-II, R., s.209-210/121-154.

Böylece Kanıkey, üzerine düşen bir görevi yerine getirir ve çoralara birer kız verdiği gibi, onları baştan ayağa giydirerek memnûn da eder. Çoraların böyle yeni gelen gelin tarafından giydirilmesine «Er yağması» denmekte ve er yağması olan kadın, makbûl tutulmaktadır. Çünkü bu kadınla geleneklere uygun olarak evlenme söz konusudur. Kaçırma yoluyla veya ganimet olarak alınan kadınlar, beraberlerinde bu çeyizi getirme şansına sahip olamamaktadırlar.

Manas Destanı'nda evlilikle ilgili bir başka kavram da, Kanıkey'in daha sonra yardım istemek için aklına gelen ilk isim olmasına rağmen umduğu yardımı bulamadığı, Karım Bay'dan bahsederken kullandığı

«Ökül atam Karım Bay»[532]

mısraındaki «Ökül atalık»'tır. Ökül Ata, düğünde kızın babasının yerini tutan kişidir ve ömrünün sonuna kadar kızı korumak zorundadır. Türk geleneğinde, sünnet düğünlerinde yeri olan kirveliğe benzer bir fonksiyonu olduğunu düşündüğümüz bu görev ile ilgili olarak destanda bu kullanılış dışında herhangi bir ifadeyle karşılaşmamaktayız.

Destandaki işlenişi ile bağlantılı olarak oldukça geniş bir tarzda ele aldığımız Kanıkey ile Manas'ın düğününü, sırasıyla,

1-Kahramana denk bir kızın aranıp bulunması,

2-Erkek kahramanın babasının bu kızı, babasından istemesi,

3-Erkek tarafının vereceği kalımın belirlenmesi,

4-Damadın kalımı ve diğer hediyeleri getirmesi,

5-Yengelerin bir çadırda yatan kızın yanına güveyi gece kalmak üzere göndermeleri ve bahşiş almaları, yani «küyölemek»,

6-Gelinin çeyizi ile birlikte erkek tarafına gelmesi şeklinde özetlemek mümkündür.

Ancak yukarıda verdiğimiz örneklerden Manas ve çoralarının Kanıkey'e gelişini anlatan bölüm bize, evli olan kadın ile erkeğin daima bir arada yaşamadıklarını, törönün çoralarıyla bir arada bulunduğunu, dinlendiği günlerde eşinin yanına gittiğini anlamaktayız.

Destanda ikinci bir evlenme, Semetey ile Ay Çörök arasında gerçekleşmektedir. Semetey, ismini duyduğu Ay Çörök'e aşık olur;

[532] Metin I-II, R., s.288/259.

«"Kulca yakalayıp alanda,
Kulağını kesip salanda,
Gök çubuklu tüfek alanda,
O zaman duymuştum,
Akın'ın kızı Ay Çörök
Yüksüklüden usta imiş,
Avula çıkmaz nazlı imiş,
Akın'ın kızı Ay Çörök'ün
Mahareti varmış,
İleri görüşlüymüş,
Sönmüş ateşi tutuşturur,
Akın'ın kızı Ay Çörök
Ölen canı diriltir,
Kökçö'nün oğlu Ümütöy,
Ay Çörök'ün küyösü,
Terazi yıldızı çıktığında,
Tan sararıp attığında,
Biriniz Kök Çebiç'e bininiz!
Biriniz Kök Börü'ye bininiz!
Tay Buurul gibi külüğü,
Bana alıp veriniz!
Akın'a doğru süreceğim,
Akın Han'a varacağım,
Akın'ın kızı Ay Çörök'ü,
Ya elim ile alacağım,
Ya düşmanlıkla alacağım!"»[533]

[533] Metin I-II, R., s.320/267-293.

Bu mısralardan anlamaktayız ki, kahramanın bir kızla evlenmek istemesini, kızın küyölü yani nişanlı olması engellememektedir ve gerçekten de Semetey ve iki çorası gece karanlık çöktüğünde, otuz kızı yoldaş, kırk yiğidi başçı alıp oynamakta olan Ay Çörök'e giderler. Kül Çora,

Semetey kulaksız geldi diye,
Kulağına saldı,
Ay Çörök çıkıp geldi,
Semetey kulaksız aldı,
Evine doğru sürdü,
O evine vardı,
Varıp yatıp kaldı.»[534]

Destanda, Ay Çörök'ün Semetey'i önceden tanıdığına dair bir ifade yer almamaktadır. Ay Çörök'ün itirazsız Semetey ile kaçışından sonra,

«Kökçö'nün oğlu Ümötöy,
Tuğunu tuğa vurmuş,
Orduyu orduya vurmuş,
Dalgalanan tuğ ile
Yer titreten ordu ile
Ayçığı altın tuğ ile,
Altı yüz bin kişilik ala ordu ile
Ümötöy kulaksız sürdü,
Semetey'e geldi,
Arıştuu Bulak başında
Altı suya dolan kalabalık yılkı,
Altı bölükte altı bin,
Aydap aldı Ümötöy,
Takalıdan at koymayıp
Tay Buurul'dan başka şey kalmadı,
Kökçö'nün oğlu Ümötöy
Alıp sürüp gitti.»[535]

[534] Metin I-II, R., s.322/342-349.

[535] Metin I-II, R., s.323-324/385-403.

Ümötöy, nişanlısını kaçırmasının öcünü, Semetey'in yılkısını yağmalayarak almaktadır. Bunun üzerine iki kahraman arasında savaş başlar. Savaşın sonunda iki kahraman barışırlar ve Ümötöy, Semetey'in «tay»'ı, yani ana tarafından akrabası olmayı kabûl eder. Özetlediğimiz bu evlilikte de yine, kız kaçırma motifinin yer aldığını görmekteyiz.

Destanda, kahramanların ölümünden sonra geride kalan eşlerle evlenme geleneği de karşımıza çıkmaktadır. Manas'ın ölümünden sonra erkek çocuk doğuran Kanıkey, Abeke veya Köböş'le evlenmez ama, erkek çocuğu olmayan olco durumundaki Akılay,

«Balalı kadın olsa,

Balasını er yetiştirir,

Balası yok baykuşun.

Akıl ile doğan Abeke

Gizlice gelip söz kessin de!»[536]

diyerek, Cakıp Han'ın baybiçe olmayan diğer eşinden doğan Abeke ile evlenmeyi kabûl eder.

Manas Destanı'nda başka bir evlilik de Er Kıyas ile Ay Çörök arasında gerçekleşmektedir. Er Kıyas, Semetey'i Kan Çora'nın yardımıyla öldürdükten sonra, Semetey'in eşi olan,

«Akın'ın kızı Ay Çörök'ü

Kıyas kendine nikah yaptı.»[537]

ancak, bu iki evlenme şeklinde de, ne gibi düğün âdetlerinin yerine getirildiğine dair, destanda işlenmeyişi sebebiyle, bir fikir sahibi olamamaktayız. Yine de bu tarz evliliklerde düğün geleneğinin yer almadığını, kudalaşıp küyölemenin söz konusu olmadığını söyleyebiliriz.

Dede Korkud Hikâyeleri'nden Kam Püre'nin oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Bamsı Beyrek'in deli ozan kılığına girip düğün evine giderek zurnacıları, nakkaracıları kovması ve *«...ere varan kız kalka oynaya men kopuz çalam»*[538] deyip, Kısırca

[536] Metin I-II, R., s.284/130-135.

[537] Metin I-II, R., s.353/1400-1402.

[538] Muharrem Ergin; **Dede Korkud Hikâyeleri**, s.50.

Yenge'nin, Boğazca Fatma'nın ve Banu Çiçek'in oyuna çıkması, düğün yerinin tasviri, bize düğünlerde çalıp söylemenin, hiç değilse kadınlar arasında eğlenmenin söz konusu olduğunu göstermektedir. Manas Destanı'nda, yerine getirilen kalım ve çeyiz gibi âdetlerin dışında, düğünlerin eğlence kısmı işlenmemektedir. Mehmet Kaplan, Dede Korkud Hikâyeleri'nden hareketle, bu konuda, «Yerleşik medeniyet, aktif Türk'ü pasif ve bedbîn yapar. Bu bedbînlik neticesi, ya zekperest yahut derviş olur. Bazen de bu iki temayül aynı şahısta birleşebilir. Biz, Dede Korkud Kitabı'nda eğlenceye fazla yer verilmesinin kâfirler karşısında Oğuzlar'ın bir duraklama safhası geçirmeleri ile ilgili olduğunu sanıyoruz.»[539] demektedir. Manas Destanı boyunca, Kökötöy Han'ın aşında düzenlenen, her biri bir savaş sahnesini andıran ve mücadele içinde geçen yarışmalar dışında, gerek incelediğimiz düğün motifinde, gerek gündelik hayatta, eğlence ile karşılaşmamaktayız.

11-Fal-Kurşun Dökme-Nazar

«Geleceği hem iyi hem kötü yönleriyle öğrenmek için farklı vasıtalara müracaat etmek ve bu müracaat sonunda elde edilen netice»[540] anlamına gelen fal, geçmişten günümüze, dünyanın her tarafında, ilerleyen medeniyetin yeni icaplarına uygun hale getirilerek, her seviyedeki insan tarafından baş vurulan bir pratiktir.[541]

Kırgız Türkleri arasında geleceği öğrenme ve değiştirme ihtiyacından doğan fal geleneğinin uygulanışı ile ilgili olarak, Manas Destanı'nda örneklerle karşılaşmaktayız. Destanda kahramanların rüyaları ve yorumları da fal özelliği taşımakla birlikte, diğer fal çeşitleri veya istihare gibi, fal niyetiyle önceden planlanmamaktadır. Bu sebeple rüya ve yorumunu ayrı bir madde halinde inceledik. Böylece destandaki pratikleri ,

1-Kürek kemiği falı,

2-Sayı falı,

3-Kehanet,

4-Yıldız falı,

[539] Mehmet Kaplan; **Tip Tahlilleri**, s.51.

[540] Mehmed Salahî, ***Kaamus-ı Osmânî***. *İstanbul, 1329.*

[541] Fal konusunda bilgi için bkz., Ayşe Duvarcı, **Türklerde Falcılık Geleneği ile Bu Konuda iki Eser Risâle-i Falnâme li Cafer-i Sâdık ve Tefe'ülnâme**, Ankara, 1993.

5-Köpük falı,

6-Ay ve yıla göre fal,

olmak üzere gruplara ayırmak mümkündür.

Kürek kemiği falının yaygınlığı, kahramanların takdiminin yer aldığı mısralarda, bir çora için,

«Coorunçu Kara Badişa'm, çoram»[542]

ifadesinin kullanılmasıyla ve

«Targıl Tas dalını açıktan sonra
Dalına baktıktan sonra
Targıl Tas durup söyler;
"Kâfirin hanı Ulu Coloy,
Ben korkuyorum dalıdan,
Bu dalının içinde
Kazanbak gibi zavallı baş,
Han önünde dizildi,
Bu sefer atlanma"»[543]

mısralarıyla anlaşılmaktadır. İlk örnekte geçen, «coorun» ve ikinci örnekte geçen «dalı», kürek kemiği anlamında kullanılmaktadır. İkinci örnekte Targıl Tas, kürek kemiğindeki çizgilere bakarak, bu seferin başarısız olacağını, çok kişinin öleceğini söylemektedir. Destanda bu falın nasıl bakıldığı açıkça anlatılmamakla birlikte, Potanin'in kürek kemiği tasvirinden anlaşıldığına göre, kemikte oluşan her çizginin, falcı tarafından bilinen bir anlamı vardır.[544] Bu çizgilerin oluşabilmesi için ise, kürek kemiğinin uygun şekilde temizlenerek ocakta yakılması gerektiği bilinmektedir.[545]

[542] Metin I-II, R., s.184/1498.

[543] Metin I-II, R., s.196/1903-1914.

[544] Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, s.235.

[545] Ayşe Duvarcı, **a.g.e.**, s.20.

Manas Destanı'nda Targıl Tas ile birlikte, yukarıdaki örnekte Kara Badişa ve

«Soorunçu Kara Dalıcı
O çoran dahi var»[546]

mısraında da Kara Dalıcı isminin yer aldığını görmekteyiz. Bu örneklerden kürek kemiği falının ve buna bağlı falcılığın Kırgızlar arasında bir meslek olarak «dalıcı», «sooruncu», «cooruncu» adları altında yaygın olduğunu anlamaktayız. Soor ve coor kelimeleri ağız özellikleri veya yazım yanlışlığı sebebiyle farklı kullanılmış kelimelerdir. Kürek kemiği falına bakan kişilerin isimlerinde «Kara» sıfatının bulunması, bu kişilerin şamanlar gibi, yaptıkları işlerin anlaşılmazlığı sebebiyle toplumda hürmet-korku uyandıran kişiler olduğunu göstermektedir.

Destanda kahramanların davranışları için sayıların da belirleyici rolü hissedilmektedir. Ak Erkeç, Alman Bet'in gidişi ile ilgili olarak eşi Kökçö'ye;

«Bugün aldatıp kandırıp indir,
Yarın ayın sekizi,
Sekizinde evinden çıkar.»[547]

diye akıl vermektedir. Bu mısralarda tek sayının uğursuzluğuna dair bir gelecek okuma ve uğursuzluğu ortadan kaldıracak çareye rastlamaktayız.

Destanda, bilhassa kadın kahramanlar gelecekle ilgili kehanette bulunarak, davranışlar üzerinde etkili olmaktadır. Kökçegös'ün Manas'ı yaralaması üzerine,

«Evde yatan Kanıkey
Önceden biliyor,
Han Temir'in ilacını alıyor,
Manas'a doğru salıyor.»[548]

Yine Kanıkey, Akılay'ın Manas'a kargışını,

«Evde yatan Kanıkey
Önceden bildi,
Kereminde duydu.»[549]

[546] Metin I-II, R., s.116/1864-1866.

[547] Metin I-II, R., s.38/1081-1084.

[548] Metin I-II, R., s.276/2421-2425.

[549] Metin I-II, R., s.212/241-244.

Semetey'in eşi Ay Çörök de,

«Akın'ın kızı Ay Çörök
Mahareti vardı,
Önceden görüşü vardı.»[550]

mısralarında gördüğümüz gibi, önceden bilme, kehanet gücüne sahip kadınlardır. Destanda erkek kahramanların da bu özelliğe sahip olabildiklerini görmekteyiz;

«Yahşı doğan Semetey
Evde yatıp bildi,
Evden homurdanıp çıktı,
Eve mırıldanıp girdi.»[551]

mısralarında gördüğümüz gibi, Semetey de, Ay Çörök'ü kaçırdıktan sonra, Ay Çörök'ün nişanlısının intikam için yaptıklarını hissetmektedir. Bu mısralarda gördüğümüz «evde yatıp» ifadesi, rüya ile bağlantılı değildir; çünkü, destanda rüya anlatılırken,

«Ateş etrafında şiş gördüm»

kalıbı kullanılmaktadır. Semetey de evde yatıp olanları anlar ve Ay Çörök'e anlatılır;

«"Akın'ın kızı Ay Çörök, dolo,
Homurdanıp çıkmıştım, dolo,
Mırıldanıp girmiştim, dolo,
Kökçö'nün oğlu Ümötöy, dolo,
Altı yüz bin kişilik ala ordu ile,
Ayçığı altın tuğ ile,
Nallıdan tay koymuyor,
Tay Buurul gibi külüğümü
Yedekleyip varıyor.
Obamdaki yılkının
Hesabını söyleyivereyim!
Altı bölükte altı bin,
Sürüp varıyor"»[552]

[550] Metin I-II, R., s.350/1297-1300.
[551] Metin I-II, R., s.325/448-452.
[552] Metin I-II, R., s.326/467-480.

Bu örnekler daha çok kadınlara mahsus olarak görünen önceden bilme, kehanet maharetinin, Semetey'in şahsında, erkek kahramanların da sahip olabileceğini göstermektedir; ancak, bu önceden bilme motifi, ne İslâmiyet öncesi inanç sisteminde şamanların bazı ruhlarla bağlantı kurarak gerçekleştirdiğine, ne de İslâmiyet'ten sonraki kehanetlere tıpatıp benzemektedir. Kanıkey'in, Ay Çörök'ün ve Semetey'in hangi vasıta ile bunu başardıklarına dair bir kanaate sahip olamamaktayız. Manas Destanı'nda Dede Korkud Hikâyeleri'nde gördüğümüz *«Resul aleyhi's-selam zamanına yakın Bayat boyından Korkut Ata dirler bir er kopdı. Oğuzun ol kişi tamam bilicisi-y-di. Ne dir-ise olur-idi. Gayıbdan dürlü haber söyler-idi. Hak Ta'ala anun könline ilham ider-idi.»*[553] ifadesindeki gibi bu ilhamın kaynağını açıkça belirten sözler yer almamaktadır.

Manas Destanı'ndaki bir başka fal da, yıldız falıdır. Ancak bu fal da,

«Yıldızın iyi,
Yıldızını sağ omzuna almış.»[554]

ifadeleriyle varlığını hissettirmekte, muhtevası hakkında yoruma imkân bulunmamaktadır.

Destanda diğerlerine nazaran daha detaylı bir şekilde anlatılan fal şekli, köpük falıdır. Manas'ın ölümünden sonra Kanıkey, oğluna köpük falına bakarak geleceği ve babası ile ilgili karar vermesini tavsiye etmektedir;

«Ey Semetey duradur!
Atının başını çeviredur!
Dinlemeyip varıyorsun,
Alaca Meçin var,
Kuptan okuyup kılarsın,
Ak boz kısrağını kesersin,
Atanın ruhuna Kurban edersin,
Asılıp konan kazan var,
Salıp konan tulga var,
Biriniz eti koyarsınız,
Biriniz odun alırsınız,
Biriniz ateşi yakarsınız,

[553] Muharrem Ergin, a.g.e., 9.
[554] Metin I-II, R., s.38/1084-1086.

Kazanı tez kaynatıp alırsın,

Kazanın üstü köpüklenip kaynarsa,

Han ateken tamamen ölmüş olur,

Sol böbreğine dayanıp

Sultanım eekem diye hıçkır!

Sağ böbreğine dayanıp

Oyronum eekem diye hıçkır![555]

Bu mısralarda, köpük falına nasıl bakılacağını açık bir şekilde görmekteyiz. Eski Türk inanç sisteminden beri etkisini gösteren ataların ruhuna kurban kesme pratiğinin, destanda, İslâmiyet'in etkisiyle bir türbede yerine getirildiğini görmekteyiz.

Ay ve yıla göre davranma şeklinde bir fal pratiği de Manas Destanı'nda yer almaktadır. Kanıkey, Manas'a,

«Yirmi beş yaşın kaplan yılında, töröm,

Onu bu yıl doldurdun, töröm,

Ata uğursuz ay idi, töröm,

Ere uğursuz yıl idi, töröm!»[556]

diye akıl vermekte ve sefere çıkmamasını istemektedir. Burada tek sayıya denk gelen yılın hayırlı olmayacağına dair bir gelecek okuma ile karşılaşmaktayız.

Targıl Tas, kürek kemiği falına baktığı gibi, yıl falına da bakabilmektedir;

«Yılan yılında sürünsene!

Yılkı yılında o yerde

Varıp vuruş salsana!

Huda sana vermez mi?»[557]

mısralarında gördüğümüz gibi sürünen bir hayvan olan yılan, yıl olarak da uğursuz sayılmaktadır. Kahramanın yoldaşı durumunda olan yılkı yılı ise, savaşmak ve sefer yapmak için uğurlu bir yıldır.

555 Metin I-II, R., s.342/1012-1034.

556 Metin I-II, R., s.210/181-185.

557 Metin I-II, R., s.197/1939-1943.

Verdiğimiz örnekler, fal pratiklerinin geleceği tayin etmek ve istenildiği gibi yaşanmasını sağlayabilmek üzere, bütün dünyada olduğu gibi, Kırgız Türkleri arasında da sık sık baş vurulan bir pratik olduğunu göstermektedir.

11-Kurşun Dökme-Nazar

Manas Destanı'nda nazar ve bunun defedilmesi için uygulanan pratiklerden birisi olan kurşun dökme ile ilgili herhangi bir örneğe rastlamamaktayız.

Destanda,

«Batır doğan Manas

Erin nazarı değen kul idi.»[558]

şeklinde bir ifade yer almaktadır. Bu ifadede tesbit ettiğimiz «erin nazarı değen kul». becerikli, başarılı kişi; bahadır anlamında bir deyimdir.

12-Giyim ve Kuşam

Giyim ve Kuşam İçin Kullanılan Kumaş Çeşitleri

Balkı: Kıymetli bir ipekli kumaştır.

«Diba ile balkıyı

Altına döşeyip koyunuz!»[559]

ve

«Diba ile balkıyı

Altına terlik bozunuz!»[560]

mısralarında gördüğümüz gibi, kız istemeye giden Cakıp Han'ın altına serilen bu kıymetli kumaş, misafire gösterilen itibarı ifade etmektedir.

Barça: Farsça ipekli bir kumaş adıdır.

558 Metin I-II, R., s.179/1317-1319.

559 Metin I-II, R., s.90/973-975.

560 Metin I-II, R., s.90/978-980.

«Barça makmalı koşup örtünüp»[561]

Zenginlik ve süs işaretidir.

Başayı: Farsça, el dokuması, ipekli bir kumaştır.

«Başayı gömlek altı tane var, oğul.»[562]

Kanıkey'in çoralara çeyizinde getirdiği gömleklerden bazısı bu kumaştan hazırlanmıştır.

Bulgan: İpek kumaş.

«Bulgan seçip don giydi»[563]

Kanıkey'in giymek için seçtiği bir kumaştır.

Buta: Değerli bir kumaştır. Cakıp Han'a itibar göstermek üzere,

«Buulum ile butayı

Ayağına örtünüz!»[564]

mısralarında gördüğümüz gibi, bu kumaş ayaklarına örtülmektedir.

Buulum: Yukarıdaki mısralarda kullanılışını tesbit ettiğimiz buulum, hem kıymetli bir kumaş, hem de kürk ismidir.

Cibek: İpektir. Destanda,

«Çıkta güzel olsun deyip

Hakiki cibekten büktürdü.»[565]

mısraındaki ifadeye göre, sadece kumaş olarak değil, ip olarak da bazı eşyalara sap ve hayvanlara yular yapmak üzere kullanılmaktadır.

Çuştal: Kanıkey'in çoralara getirdiği «er yağması»'nda bulunan gömleklerden birinin kumaşıdır.

«Çuştaldan gömlek bir tane var, oğul»[566]

561 Metin I-II, R., s.97/1237.

562 Metin I-II, R., s.229/829.

563 Metin I-II, R., s.105/1485.

564 Metin I-II, R., s.90/

565 Metin I-II, R., s.22/535-537.

566 Metin I-II, R., s.229/825.

Çüştö: İnce, beyaz pamuklu kumaştır. Gömlek dikmek için kullanılmaktadır. Kanıkey'in «er yağması» için getirdiği gömleklerden birinin kumaşıdır.

«Yine ak kurçunu deviriyor,

Çüştöden gömlek giydiriyor.»[567]

mısralarında bu kumaşın ismi geçmektedir.

Dalımboo: Çin pamuklu kumaşıdır ve Çince'de «dalemba» şeklindedir.

«Dalımboo'yu ayırıp giydi»[568]

Diba: Farsça, bir ipekli ve desenli kumaş adıdır.

«Diba ile balkıyı

Altına döşeyip koyunuz.»[569]

örneğinde, misafire itibar göstermek amacıyla döşemelik olarak kullanıldığı gibi,

«Dibadan gömlek beş tane var, oğul.»[570]

örneğinde ise gömlek kumaşı olarak kullanıldığı görülmektedir.

Kele: Yaldızlı, sırmalı bir kumaştır.

«Keleden kuru

Beline sağlam kuşandı.»[571]

mısralarında bu kumaştan kuşak yapıldığını görmekteyiz.

Kıl torko: Kıldan yapılmış bir kumaş ve bundan dikilen üst giyimidir.

«Akıllı doğan Abeke

Yaman söz söyleme deyip

Kıl torkoyu giydirdi.»[572]

Kımkap: Havsız kadife.

567 Metin I-II, R., s.209/132-134.

568 Metin I-II, R., s.334/761.

569 Metin I-II, R., s.96/973-975.

570 Metin I-II, R., s.229/828.

571 Metin I-II, R., s.245/1364-1366.

572 Metin I-II, R., s.306/868-871.

«Seksen baytal, bin top kımkap»[573]

ve

«Kızına kımkap giydirip»[574]

mısralarında yer alan bu kumaştan dikilmiş elbise giymek, zenginlik göstergesidir.

Makmal: Arapça, «kadife» demektir.

«Barçayı makmalı katıp örtünüp»[575]

mısralarında, kadife ile ipeğin bir arada kullanıldığını görmekteyiz.

Manat: Kırmızı çuha.

«Başına manattan nokto takınız.»[576]

Atlara yular yapmakta kullanılmaktadır.

Noolan: Bir kumaş adıdır, ancak Yuhadin bu konuda bilgi vermemektedir. Yuhadin, kaynak olarak Manas Destanı'nı göstermektedir.[577]

Şırdamal: Takimat denilen nakışlarla bezenmiş keçedir.

«Kül Çora üstüne giydiği
Şırdamal kara kementayı
Dikiş yerinden ayırdı.»[578]

mısralarında tesbit ettiğimiz bu kumaş, çobanların elbiselerinin kumaşıdır.

Torko: İpekli kumaş, «torku».

«Yahşı doğan bu Seytek
Torkodan seçip giydirdi.»[579]

[573] Metin I-II, R., s.6/159.
[574] Metin I-II, R., s.224/639.
[575] Metin I-II, R., s.10/128.
[576] Metin I-II, R., s.152/386.
[577] K.K. Yuhadin (Çev. Abdullah Taymas), **Kırgız Sözlüğü.**
[578] Metin I-II, R., s.357/1530-1533.
[579] Metin I-II, R., s.368/1913-1915.

Manas Destanı'nda Seytek'in büyük annesi Kanıkey için seçip giydirdiği bu kumaş, eskiden beri bilinmektedir.[580]

Torgun: Bu da ipekli bir kumaşın adıdır.

«Torgundan gömlek iki tane var, oğul»[581]

Tubar: Bir çeşit Çin ipeğidir.

«Tubardan gömlek bir tane var, oğul»[582]

Bu örnekleri değerlendirdiğimizde, bu kumaşların büyük bir kısmının ipeklilerden oluştuğunu ve yabancı ülkelerden gelenlerin, yabancı isimler taşıdıklarını, bir çoğunda kumaşın ismi ile giyimin isminin birleştiğini görmekteyiz.

Kadın giyimi

Mandili: Dokuma kumaştan yapılan baş örtüsüdür.

Buruk kokan Ak Erkeç
Başındaki mandiliyi
Başından alıp örttü.»[583]

mısralarında Ak Erkeç'in,

«Mandilini başına koydu
Atlanıp yönelip sürdü.»[584]

mısralarında da Bagdı Döölöt Baybiçe'nin bu örtüyü kullandığını görmekteyiz.

Ceke ötük: Manas'ın kız kardeşi için söylediği;

«Öz kardeşim Kardıgaç, çoram,
On beşinde olgun bala idi, çoram,
Ceke ötüğü yetmiyor, çoram,
Büyük ötüğü sığmıyor, çoram.»[585]

[580] Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C.V, s.403-405.
[581] Metin I-II, R., s.229/827.
[582] Metin I-II, R., s.229/826.
[583] Metin I-II, R., s.36/1023-1026.
[584] Metin I-II, R., s.137/2587.
[585] Metin I-II, R., s.220/503-507.

mısralarında gördüğümüz ceke ötük, kıymetli bir çizmedir. Erkek giyiminde de göreceğimiz gibi, erkeklerin çizmeleri de ceke ötük diye anlatılmakla birlikte bu çizmenin daha çok çocukluk çağında giyildiği anlaşılmaktadır.

Kete: Genç kadınların giydikleri güzel elbisedir.

«Geline kete giydirip»[586]

mısraında ismi geçen bu kıyafet, zengin kadınların giyebileceği kıymetli bir kumaştan yapılmaktadır. Alman Bet, Coloy'un yurdundaki gelinlere kete bağlatmakla, o yurdu zengin ettiğini ifade etmektedir.

Kolokop: Eski zamanlarda giyilen bir eldivendir.

«Kızı kolokop giydikten sonra»[587]

mısraında kullanılmaktadır.

Küröökö: Destanda koyun çobanının Kanıkey için söylediği,

«Küröökö giyse, boyca denk»[588]

mısraında kullanılmaktadır. Zırh anlamına gelmektedir ve icab ettiği zaman kadınların da zırh giydiklerini göstermektedir.

Kadın giyimi ile ilgili olarak verdiğimiz örneklerin azlığı dikkat çekicidir. Bunun sebebi, destanda kadın giyiminin detaylı anlatılmamış olmasıdır. Bazı kelimeleri değerlendirmekte de, bu kıyafetlerin çoğunun eski zamanlara ait olması; dolayısıyla, insanlar tarafından bugün kullanılmayıp isimlerinin unutulması ve sözlüklerde yer almaması sebebiyle zorluk çekmekteyiz.

Kadın süsü

Kadınların saç düzenleri ile ilgili olarak destanda yer alan örnekler;

«Buruk kokan Ak Erkeç
Başındaki mandiliyi
Başından alıp giydi.
Sağ yanındaki saçını yıkadı,
Sağ yanına ördü,
Sol yanındaki saçını yıkadı,
Sol tarafa ördü.

[586] Metin I-II, R., s.224/638.

[587] Metin I-II, R., s.231/881.

[588] Metin I-II, R., s.83/741.

Altından çaçpağı bir kucak
Ay kuyruğa bağladı.
Gümüşten çaçpağı bir kucak,
Gün kuyruğa bağladı.»[589]

Bu mısralarda Ak Erkeç'in saçını çaçpak denilen saçaklarla birlikte ördüğünü, bu örgüleri ay kuyruk denilen ay şeklindeki tokayla ve gün kuyruk denilen güneş şeklindeki tokayla bağladığını görmekteyiz.

«Başı karkaralı kızını,
Tutup ganimet kılarım.»[590]

mısralarında kadınların başlarına taktıkları sorguca benzeyen, turna tüylerinden yapılmış süsten söz edilmektedir.

«Beş kâhküllüden seçip kızı almış»[591]

mısralarında ise bir saç modelinden bahsedilmektedir. Bu saç şekli aşağı yukarı on iki yaşlarında olan kız çocuklarına uygulanmaktadır. Her bir şakağına sarkan beşer örgüden dolayı, beş kâhküllü denmektedir.

Kanıkey'in Altın Ay'a,

«Üç tane saçını örsene!»[592]

şeklinde tavsiyede bulunduğu bu saç modeli de evlenme çağındaki genç kızlara, şakak kısımlarında üçer örgü şeklinde uygulanmaktadır.

Kadınlar için ziynet olarak destanda,

«Bermet ile şurunu
Yüzüne takacağı
Onu ayrı yükleyip gel!»[593]

mısraında inci ve mercandan söz edilmektedir. Buradaki yüz kelimesi, boyun anlamında olmalıdır.

[589] Metin I-II, R., s.36/1023-1034.

[590] Metin I-II, R., s.62/29-31.

[591] Metin I-II, R., s.272/2286.

[592] Metin I-II, R., s.107/1557.

[593] Metin I-II, R., s.110/1661-1664.

«Altından söykö kakardı,

Kayın atası Cakıp Han'a yakıştırdı,

İyi gelin olurdu,

Kayın ana Bagdı Döölöt Baybiçe

Gümüşten iymek kakardı,

Baybiçeye yakıştırdı,

İyi gelin olurdu.»[594]

şeklinde koyun çobanının verdiği bilgiden, kadınların söykö ve iymek isimli ziynetlerinin bulunduğunu anlamaktayız. Bunlardan söykö, helezonî şeklinde gerdana ve göğüse sarkan büyük küpelerdir. İymek ise normal küpedir.

Kanıkey'in, ilk defa görüşmek üzere Manas'ın yanına getirilişi,

Barçaya makmalı katıp örtünüp

Bermete şurunu katıp takınıp

Upaya endiki karıştırıp sürünüp

Ağır basıp kımıldanıp

Manas'ın yanına geldi kız.»[595]

şeklinde tasvir edilmektedir. Kanıkey'in burada ziynet olarak mercan ve inci takındığını ve beyaz bir toz olan üstübece renklendirmek üzere allık katarak bir anlamda makyaj yaptığını görmekteyiz.

Destanda, kadın giyimi yanında süsü daha detaylı olarak anlatılmaktadır. Yukarıdaki örnekler, daima uzun olan kadın saçının yaşına göre bir modelle örüldüğünü, inci, mercan, altın ve gümüşün ziynet eşyalarında kullanıldığını ve gelinlerin o dönemin anlayışı ile yüzlerine bir makyaj uyguladıkları anlaşılmaktadır.

Erkek giyimi

Telpek, börk, takya, külö, erkeklerin başlarına giydikleri başlıklardır.

«Kara kiş telpek,

Başına alıp koyun.»[596]

[594] Metin I-II, R., s.80/632-643.

[595] Metin I-II, R., s.97-98/1237-1241.

[596] Metin I-II, R., s.57/1733-1735.

mısraında tesbit ettiğimiz kara kiş telpek, siyah samurdan yapılmış, kışın giyilen kıymetli bir başlıktır.

«Sen tilki börkü su kılıp»[597]

mısraında yer alan tilki börk, yine kışın kullanılan tilki kürkünden yapılan börktür.

«Kaplan doğan Alman Bet

Yüksek kara börk başında»[598]

mısraından, Kalmuk olan Alman Bet'in, Kırgızlardan farklı, daha yüksek bir börk giydiği,

«Başından armasını çıkarttırırsan»[599]

ve

«Kızıl armalı Oyrot'un»[600]

mısralarında da başlarındaki bu börkte, «tozogo tingse» denilen ve ikinci mısrada kızarma diye bahsedilen bir boncuk bulunduğunu görmekteyiz.

«Takıyanın altına,

Geniş mangday üstüne

Üçü varıp hücûm ettiler.»[601]

Bu mısralarda yer alan takya yani takke, sıcak havalarda giyilen başlıktır.

«O zaman Seytek durup söyledi,

Aynalayım külöyö»[602]

mısraında baş yerine mecazî olarak olarak kullanılan külö, sarık altına giyilen takke külahtır.

Destanda, gömlek «köynök» olarak geçmekte,

«Başayı gömlek altı tane var, oğul»[603]

[597] Metin I-II, R., s.78/586.

[598] Metin I-II, R., s.8/64-66.

[599] Metin I-II, R., s.97/106.

[600] Metin I-II, R., s.7/51.

[601] Metin I-II, R., s.247/1432-1435.

[602] Metin I-II, R., s.364/1786-1788.

[603] Metin I-II, R., s.229/829.

«Çuştaldan gömlek bir tane var, oğul»[604]

«Çüştöden gömlek giydiriyor»[605]

«Dibadan gömlek beş tane var, oğul»[606]

mısralarında gördüğümüz gibi, genellikle ipek kumaşlardan yapılmaktadır. Kumaşların üzerinde daha önce durduğumuz için, burada bunları tekrarlamıyoruz.

«Ak köynökçön dambalcanla

Bastırıp çıkıp geldi.»[607]

mısraında rastladığımız giyim şeklinde, cepken, kaftan gibi üst giyimler giymeden, sadece gömlek ve pantalon vazifesi gören dambalia bulunmak anlaşılmaktadır. Bu giyim tarzı, acele, tam giyinmeden hareketi ifade etmektedir.

Üst giyim olarak destanda cepken, çapan, içik, kementay, kürmön, kürmö tonop, sarpay kullanılmaktadır.

«Boz cepkenini giyinmiş,

Geliyor Kös Kaman»[608]

mısraında tesbit ettiğimiz bu giysi, kısa cekettir.

«Kuş başı eyerli, gök capanlı

Kokond'u bozup yiyecek gibi.»[609]

mısralarında yer alan çapan, kaftana benzeyen üst giyimdir.

«Kiş içiğini giyinip»[610]

mısralarındaki kiş içik, kışın giyilen samur kürktür.

[604] Metin I-II, R., s.317/825.

[605] Metin I-II, R., s.209/133.

[606] Metin I-II, R., s.229/828.

[607] Metin I-II, R., s.150-151/346-348.

[608] Metin I-II, R., s.256/1725-1727.

[609] Metin I-II, R., s.2/30-32.

[510] Metin I-II, R., s.225/665.

«Şırdamal kara kementayı

Dikiş yerinden ayırdı.»[611]

mısralarındaki şırdamal kara kementay, çobanların giydikleri, keçeden yapılmış, nakı bir üst giyimdir.

«Görünmez kürmön giyelim!

Yığını yağmalayıp alalım!»[612]

mısralarında yer alan «kürmön», kolsuz Moğol kaputudur ve zeminle aynı renkte olu dikkati çekmez. Genellikle baskınlarda giyilmektedir.

«Kürmö yağmalayıp giydiğimde»[613]

mısraındaki kürmö, sıcak iklimde giyilen kolsuz ipek elbisedir.

«Çoraya sarpay giydirelim.»[614]

mısraında tesbit ettiğimiz sarpay, mükellef erkek kaftanı, hilâta benzeyen bir giyimdir.

Destanda,

«Altınlı elbisenin dokuzunu

Ona giydirip veriniz.»[615]

mısraında gördüğümüz gibi, elbisenin çeşidi verilmeden, varlık ifadesi olarak altınl işlenmiş giyimlerden söz edilmektedir.

«Kemen donumu biçtin mi, çoram»[616]

mısraında ise, ölümden sonra giyilecek olan elbise, yani kefen yer almaktadır.

Destanda erkek kahramanların

«Tubardan dambal giydiriyor»[617]

mısraında gördüğümüz gibi, Çin ipeğinden iç don giydiklerini,

[611] Metin I-II, R., s.357/1531-1533.

[612] Metin I-II, R., s.191/1725-1727.

[613] Metin I-II, R., s.223/601.

[614] Metin I-II, R., s.208/104.

[615] Metin I-II, R., s.90/987-989.

[616] Metin I-II, R., s.281/31.

[617] Metin I-II, R., s.209/134.

«Ak köynökçön dambalçan,
Bastırıp çıkıp geldi.»[618]

mısraında, sadece dambalçan dolaşmanın yakışıksız olduğu,

«Şalvarından su çıkıyor»[619]

mısraından da, dambalın üstüne şalvar giyildiğini anlamaktayız. Bugünkü Kırgız giyiminde, bu giysilerin pek çoğu, artık kullanılmamakta, hatta Kırgızlar arasında bunlar tanınmamaktadır.

Destanda güreşen kişilerin giydikleri şalvar, detaylı olarak işlenmektedir. Koşoy'un şalvarı,

«"Ey Koşoy Han aba,
Bacağındaki şalvarın
Yeni doğmuş maral derisi,
Yazın onu vurmuşsun,
Okurası vardır,
Orta kolunu salmaz mı?
Ağından yırtıp almaz mı?
Abiyirin yurda gösterip
Rezil edip koymaz mı?"»[620]

mısralarında anlatıldığına göre, yazın vurulan yavru maral derisinden dikildiği için derisinin altında bulunan sinek kurdunun yıpratması sonucu dayanıksızdır. Oysa Manas'ın Koşoy'a giydirmek istediği şalvarı dikmek için,

«"Han balası Kanıkey
Avcılara ok vermiş
Ağına koyalım,
Altmış altı deve boynu derisi,
Hepsini ağına koyalım,
Altmış taka derisini
Koy makmal ile işlettim,
Kanıkey'e diktirdim"»[621]

618 Metin I-II, R., s.150-151.

619 Metin I-II, R., s.236/1039.

620 Metin I-II, R., s.173/1116-1126.

621 Metin I-II, R., s.173-174/1129-1137.

Bu mısralardan deve boynu derisinin, yukarıda anlatılan şalvarın dikiminde kullanılan yavru maral derisinden daha makbûl olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıdaki özelliklere sahip olmasından dolayı,

«Yaşlansa da Han Koşoy,
Kolunun gücünü toplayıp
Şalvarı giydi,
Dize kadar kıvırdı,
Kolu ile çekti,
Taze kayış gibi uzayıp
Boyu ile denk oldu,
Koyuverdikten sonra,
Taze kayış gibi kısaldı.»[622]

mısralarında gördüğümüz gibi, bu şalvar çok esnektir ve bu yüzden güreş için elverişlidir.

Bu şalvarın bir de uçkuru söz konusudur;

«Uçkurun halini söyleyeyim,
Asil yerde tellela
Deve kaldıran pehlivana
Gizlice sepilettim.»[623]

bu uçkur da, işlenmiş deriden yapılmaktadır. Sepilemenin iyi yapılamaması, derinin sağlam olmamasına sebep olur ve güreşte çekiştirme sırasında kopabilir. Güreşte başarılı olabilmek için oyun bilmek kadar, sağlam bir giyime de sahip olmak gerekmektedir.

Yukarıda, şalvarı bağlamak üzere uçkur kullanıldığını gördük. Bunun gibi, diğer kıyafetlerin de tamamlayıcı unsurları vardır. Bunlar,

«Altın perçemli, çok belböö»[624]

622 Metin I-II, R., s.174/1157-1166.

623 Metin I-II, R., s. 174/1140-1145.

624 Metin I-II, R., s.6/7.

mısralarında yer alan çok belböö, hatırı sayılır kişilerin kuşandıkları püsküllü bir kuşaktır.

«Keşine bağlanmış bel oldu»[625]

mısraında tesbit ettiğimiz keşine de, kıyafeti tamamlayan bir kuşaktır.

«Keleden kuru
Beline sağlam kuşandı»[626]

mısraındaki keleden kur, işlemeli kumaştan kemerdir.

«Sağlam topçulayıp topçunu
Sağlam üpçüleyip üpçünü»[627]

mısralarında yer alan topçu, düğme; üpçü ise düğme yerine dikilen şeritlerdir.

«Büçülüğü bir tutam,
Buulumu alacak kişi de yok»[628]

mısralarında ilik anlamında kullanılan büçü, üpçünün ağız farkı ile kullanılan şeklidir.

Manas Destanı'nda kahramanların ayaklarına giydikleri ayakkabı veya çizmeler:

«Noktoluu ötüklü, kök köbüçlü»[629]

mısraında tesbit ettiğimiz «noktoluu ötük», çizmenin üstüne giyilen yünlü el dokumasıdır. Kök Köbüç ise, Noygutların giydiği pabuç cinsidir.

«İki tarafına
Etrafını gözlese,
Ökçesi bir karış gök ceke,
İzi vardı.»[630]

ve

[625] Metin I-II, R., s.61/15.

[626] Metin I-II, R., s.245/1364-1366.

[627] Metin I-II, R., s.68/250-252.

[628] Metin I-II, R., s.334/758-760.

[629] Metin I-II, R., s.2/28.

[630] Metin I-II, R., s.51/1535-1539.

«Akıtmalı tabanlı ceke ötükle
Demir tabanlı üzengiye
Basmadan sıçrayıp bindi.»[631]

mısralarında yer alan gök ceke ve ceke ötük, eski zamanlarda kullanılan topuklu ve beyaz tabanlı bir çeşit kıymetli ayakkabıdır. Bu ayakkabının

«Uyku süren gözleri
Açtı Er Manas,
Altın tırnaklı ceke ötüğü
Ak ayağına giydi.»[632]

mısralarında gördüğümüz burun kısmı altın kaplı olan şekli, törölerin giydiği özel bir ayakkabıdır.

«Ayağındaki kebiçle
Cediger'in Er Kıyas
Kül Çora'yı tepti.»[633]

Birici mısrada yer alan kebiç, deriden yapılan çizmedir.

Destanda bu özel ayakkabı ve çizmelerin yanında, sıradan, hergün giyilen ve pek makbûl tutulmayan çarık da, yer almaktadır:

«Çarığından toz çıkıyor.»[634]

ve

«Dört parçası dört günde,
Bu ayağına çarıktır.»[635]

Karmanların yukarıda tanıtmaya çalıştığımız günlük kıyafetlerini tamamlayan.

«Kör çegeli boz keseyi
Kuşanıp gezsin beline.»[636]

[631] Metin I-II, R., s.150/344-347.

[632] Metin I-II, R., s.339/1360-1364.

[633] Metin I-II, R., s.359/1600-1603.

[634] Metin I-II, R., s.236/1044.

[635] Metin I-II, R., s.71/350352.

[636] Metin I-II, R., s.57/1731-1733.

«Boz kesesini kuşanmış»[637]

mısralarında rastladığımız kese vardır. Bu kese, bele bağlanarak para taşımaya yaramaktadır. İlk örnekte bahsedilen, dikiş yerine kör çivilerle birleştirilip yapılmış kese çeşididir.

Savaş giyimi

Destandaki kahramanların hayatlarının büyük kısmı savaşla geçtiği için, destanda savaş kıyafetleri de önemlidir.

«Yakası altın, yeni bakır,
Karanın mermisi çarpmayan,
Barangın mermisi batmayan,
Keltenin mermisi gelmeyen
Ak olpok denilen donum var.»[638]

mısralarında, mermi işlemeyişiyle övülen, yakası altın, yenleri bakır ve sık ipekten yapılmış bir gömlek olan ak olpok yer almaktadır. Bu ak olpok,

«Kıtay'ın ustasının
Zahmet ile yaptığı,
Bu Orus'un ustasının
Fikir ile yaptığı,
Bu Kalmak'ın ustasının
Mırıldanıp yaptığı»[639]

bir nevi zırhtır.

«Kıl kübösünü giydi»[640]

mısraında yer alan kıl kübö, kıldan örülmüş zırhtır.

«Ak küböye ok geçmez»[641]

[637] Metin I-II, R., s.256/1724.
[638] Metin I-II, R., s.192/1763-1768.
[639] Metin I-II, R., s.42/1227-1233.
[640] Metin I-II, R., s.29/798.
[641] Metin I-II, R., s.63/82.

mısraında zincir veya halkalardan yapılan zırh ve

«Yakası altın ak kübö»[642]

mısraında bu zırhın yakası altınlı olarak yapılan, bilhassa hanların ve törölerin kullandığı şekli yer almaktadır. Bunların görevi atılan oktan ve mermiden içindeki kahramanı korumaktır. Elbise gibi giyilmektedirler.

«Geniş Kaşkar'dan aldırdığı
Arabaya koydurduğu
On iki topçu taktığı
Mıltık okunu dayandırmayan,
Ak küröökö, turgay gözlü
Yakası altın, yeni bakır,
Alıp giydirdi sarpayı.»[643]

mısralarında anlatılan, delikleri turgay kuşunun gözü kadar küçük olup on iki düğme ile giyilen ve mermi batmayan, yakası altından, yenleri bakırdan yapılmış «Küröökö» de bir çeşit zırhtır.

«Ak soot giyse yen oldu»[644]

mısraında yer alan soot da, zırh olmakla birlikte, bunlar arasındaki fark, destanda tesbit edilebilecek kadar işlenmemektedir.

«Beldemçisini kuşanmış,
Meçinim gelsene yanıma»[645]

mısraında rastladığımız beldemçi, belden aşağıya korunmak üzere bağlanan, kurşun ve ok geçirmeyen bir savaş kıyafetidir.

[642] Metin I-II, R., s.63/82.
[643] Metin I-II, R., s.209/124-131.
[644] Metin I-II, R., s.62/38.
[645] Metin I-II, R., s.196/1898-1900.

13-Halk Eğlenceleri-Sporlar-Oyunlar

Dede Korkud Hikâyeleri'nde gördüğümüz *«Bir gün Kam Gan oğlı Han Bayındır yirinden turmış-idi. Şami günligi yir yüzine dikdürmüş-idi. Ala sayvanı gök yüzine aşanmış-idi. Bin yirde ipek halıçası döşenmiş-idi. Hanlar hanı Han Bayındır yılda bir kerre toy idüp Oğuz biglerin konuklar-idi. Gine toy idüp atdan aygır deveden buğra, koyundan koç kırdurmış-idi.»*[646] ve *«Bir gün Ulaş oğlı, tülü kuşun yavrısı, beze miskin umudu, Amıt suyınun aslanı, Karaçuğun kaplanı, konur atun iyesi, Han Uruzun ağası, Bayındır Hanun güyegüsi, Kalın Oğuzun devleti, kalmış yigit arhası Salur Kazan yirinden turmış-idi. Toksan başlu ban ivlerin kara yirün üzerine dikdürmiş-idi. Toksan yirde badyalar kurulmuş-idi. Altun ayak surahiler düzilmiş-id,. Tokuz kara gözlü, hub yüzlü, saçı ardına örilü, göksi kızıl dügmelü, elleri bileginden kınalu, parmakları nigarlu, mahbub kafir kızları kalın Oğuz biglerine sağrak sürüp içerler-idi. İçüp içüpUlaş oğlı Salur Kazanun alnına şarabun itisi çıkdı...»*[647] gibi ifadeleri değerlendiren Mehmet Kaplan, bunları, Oğuz Beylerinin kâfirler karşısında geçici de olsa duraklamalarının sonucu doğan eğlenceler olarak görmektedir.[648] Manas Destanı boyunca, karşımıza çıkmamaktadır. Destanda, aş-yoğ merasimi, dostluk kurma, akrabalarını yeniden bulma gibi, çeşitli sebeplerle düzenlenen toplantılarda, eğlenceden çok bir yarışma ve savaş havası hakimdir. Bu sebeple, halk eğlenceleri ile halk sporlarını bir arada değerlendirmeyi uygun gördük.

Destanda ilk yarış, Alman Bet'in Manas'a tâbi olmasını kutlamak üzere düzenlenmektedir. Manas'ın,

«"Kaplan doğan Alman Bet'in
Başına dokuz kılınız!
At yarışı düzenleyiniz!
Ak sakalına at çıkar!
Küçük çoraya don çıkar!
Kara Han'ın balası
Han Alman Bet buysa,
Kutlayıverip indirin, çoram!"

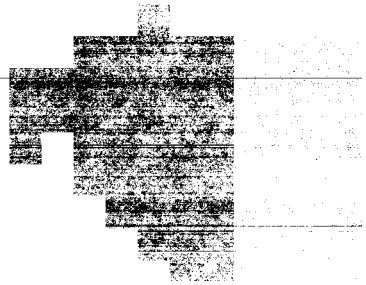

Söylediği gibi yaptı, dedi ki;
"Gök tekeyi dağ tekesi gibi korkutmuş, çoram,
Ateke Cakıp Bay'a söyleyiniz, çoram,
Aladan baytal kessin de, çoram!
Bütün yurdu toplasın de, çoram!
Kemegenin başına, çoram,
Kırk kermeyi kaksın de, çoram!
Kırk at bayge diksin de, çoram!
Bu yerden at yarıştıracağım, çoram!
Eve yetinceye kadar at yarıştıracağım, çoram!
Alman Bet gibi batura, çoram,
Yeniden hürmet kılsın de, çoram,
Önünden karşılayıp çıkıp gelsin de, çoram.»[649]

diye haber salması üzerine,

«Cakıp Bay şimdi göçtü,
Yer düzüne kondu,
Altmış iple bin kulunu
Fazlaca bağladı,
Yetmiş iple bin kulunu
Sıra sıra bağladı.
Tepe gibi et yığdı,
Göl gibi çık hazırladı,
Kemegenin başına
Kırk kermeyi kaktı,
Kırk atı bayge dikti.»[650]

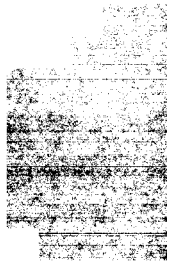

Birinci gelene kırk at bayge yani mükâfât dikilen bu yarış,

646 Muharrem Ergin, **Dede Korkud Kitabı**, s.11.

647 ---------- **a.g.e.**, s.22.

648 Mehmet Kaplan, **Tip Tahlilleri**, s.51.

649 Metin I-II, R., s.58/1754-1774.

650 Metin I-II, R., s.59-60/1820-1831.

«Manas şimdi at koşturdu,

Kıl Ertiş'ten bu çıkan

Alman Bet'in Kıl Ciren

Ak Kula'dan öne geçiyor,

Eğersiz yokuşu alıyor,

Manas'ın önüne koyuveriyor.

Ak Kula geliyor geniş adımlayıp

Manas geliyor Manasça

Manasça uraan çağırdı.»[651]

mısralarıyla anlatılmaktadır. Bu yarışın sonunda Baybiçe'nin göğsünden akan sütü emerek Manas ve Alman Bet dost olurlar.

Destanda karşılaştığımız başka bir yarışma da Kökötöy Han'ın aş merasimi sebebiyle düzenlenmektedir. Merasimde önce at yarışı düzenlenir. Yarışın süresi, yarışa davet edilen Müslüman ve kâfir grupları, çatışmalarına meydan vermeyecek bir süre olmalıdır;

«Bunun on beş gün dediği

Bizim bala çağda eyersiz torbuğu

Yarıştırıp geldiğimiz yer idi.»[652]

mısralarından çocukların da kendi aralarında at yarışları düzenleyerek eğlendiklerini anlamaktayız. Kırgız yiğitlerinin usta birer binici olmalarının sebebi de, adeta yürümeyi öğrenmeden ata binmeyi öğrenmeleridir. Bu mısralarda geçen eyersiz torbok, üzerine eyer vurulmadan binilen iki yaşına basmış tosundur. Böyle kısa süreli yarışlar, yiğitler için çocuk işidir.

«Günü gecesi üç ay on yedi gün olunca

At çubatıp geldi.»[653]

Bu uzun süreye dayanabilen atlar geri gelmekte ve mükâfatını almaktadır. Manas da bu yarışa,

651 Metin I-II, R., s.60/1831-1840.

652 Metin I-II, R., s.158/599-602.

653 Metin I-II, R., s.159/621-623.

«Ak Kula'nın üstüne

Ön kaşı geniş, boyalı Moğol eyerini

Ak Kula'ya eyerleyiniz!

Alaca köpçük salınız!

Altın bıştan takınız!»[654]

mısralarında gördüğümüz gibi hazırlanır. Bu yarışlarda hediye önemlidir;

«Bok Murun gibi törönün

Hediyesi nedir görelim!

O yerden hediye gelmezse

Celeği yerden dürelim!

Dalgalandırmadan nayzayı

Kapıp saplayalım!

Aşını haram kılalım!»[655]

Yarışın sonunda geri dönüp gelen atları

«Çakçı deneyip geldi,

Sınçı sınayıp geldi.»[656]

mısralarında gördüğümüz gibi, değerlendirmek gerekmektedir. Atları tanıyan ve onların yörüklük vasıflarından anlayan iki kişi, yarışan atları değerlendirmekte ve isim isim sayarak hediye kazandıklarını ilân etmektedir. Destanda yarışa katılan atlar da tek tek tanıtılmaktadır.[657]

Bu yarışlarda, yarışacak atlara yardımcı olmak üzere yabancı bir at da koşturulmakta ve buna «ödünç süröön» denmektedir;

«Atı süreyim diye

Ödünç sürööne

Toplayıp süren halk gitti.»[658]

654 Metin I-II, R., s.153/428-432.

655 Metin I-II, R., s.152/393-400.

656 Metin I-II, R., s.219/621-623.

657 Bkz. Metin I-II, R., s.159-162/627-749.

658 Metin I-II, R., s.252/1411-1414.

Kökötöy Han'ın aşında, at yarışından sonra, yaya yarışı düzenlendiğini görmekteyiz. Bok Murun;

«Koşu yarışı düzenliyorum deyip
Koşu yarışının başı olana
Altmış ala boğa koydu.»[659]

Bu yarışma engebeli bir arazide yapılmaktadır;

«Yerini sekirtmez denilen var idi,
Coloy'un ağzı boynuzlu
Bir kocakarı var idi,
O katıldı,
Üç aylık yollardan
Yaya tarıştı.»[660]

mısralarında gördüğümüz gibi, bu yarışa bir yaşlı kadın da katılmaktadır; ancak, kadın için söylenen kötü sözlerden, kadınlara bu yarışlara iştiraklerinin hoş karşılanmadığını anlamaktayız. Yarışlara zaman zaman hile karıştığı da olmaktadır;

«Üç aylık yollardan
Yetip vardığında koşucular,
O kocakarıyı görsen,
Arak koyup almıştı,
Tamam varan koşucuya
Arak vermişti.
O varan koşucular
Sarhoş olup kalmıştı.»[661]

Bok Murun'un düzenlediği bir başka yarışma da güreştir:

659 Metin I-II, R., s.168/922-925.

660 Metin I-II, R., s.168/926-932.

661 Metin I-II, R., s.168/932-940.

«Yaya pehlivan güreşsin diye
Altmış ala yorgayı
Mükâfât koydu Bok Murun
"Halkı otursun
Törösü güreşsin pehlivanla."»[662]

Bu güreşe kâfirlerden Coloy çıkınca, Müslümanlardan güreşmeye kimse cesaret edemez. Çünkü bu güreş, bir yarışmadan çok, iki tarafın savaş güçlerinin denemesi gibidir;

«Küçücük Kök Koyon
Bastırıp çıkıp geldi, dedi ki;
"Ey tentek ne yapıyorsun,
Cölönüş sahra gerisi,
Müslümanın börüsü,
Yanılıp ben çıkarsam
Huda bize vermez mi?
Yanılıp yenilirsem,
Müslümanın beline güçlü
Hücûm ettik deyip
Bayrağı yerden dürmez mi?
Az Müslüman kahrolasıyı
Bukar'a doğru sürmez mi?»[663]

mısraları, bu yarışmaların nasıl değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

Güreş, destanda ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır;

«Atan deve gibi apışıp
Coloy basıp çıktı,
Taylak deve gibi kıç atıp
Koşoy basıp geldi,
Dağ gibi iki yiğit çift kaşata
El uzatıp geldi,

662 Metin I-II, R., s.169/979-984.

663 Metin I-II, R., s.172/1077-1090.

İkisi tutuşup geldi,
Tutuştuğunda
Adale etini üzüşüp
Tay boğa gibi sürüşüp
Günü gecesi on beş gün
İkisi tutuştu.
Bu yana çekse olmamış,
Kaplan Koşoy'a bakarsan
Boğadan talim alan kul,
Geri çekse olmamış,
Kale duvarından talim alan kul,
Ağından aldı,
Ağını yırtıp koydu,
Abiyirini yurda gösterip
Rezil edip koydu.
Bu günlerde ne yaptı deyip
Kaplan doğan Er Manas,
Bastırıp çıkıp geldi.
Nereden baksa
Dağ gibi olan ulu Coloy
Koşoy'u basmakta,
Manas'ın hiddeti yaman geldi,
On iki kayıştan örülmüş buldursunu,
Beş yaşında öküz derisinden
Kendi yaptığı buldursunu
Koyun soymayan Sartları
Haykırtan buldursunu,
Tepedeki yığını
Dörde bölen buldursunu
Çekip salladı Er Manas.
Kaplan doğan Koşoy'a
Sert vurmadı mı?

Kaplan doğan Koşoy'un
Eti açılıp kalmadı mı?
Kaplan Koşoy'a bakarsan
Manas'a yan gözle baktı,
Manas'a bakıp söyledi:
"Ey tentek ne dersin?
Vay tentek ne dersin?
Enekem yaman kişi imiş,
Dar beşiğe salmış,
Dal ortam sıkışmış,
Birleşik bitmişti,
Ayak gibi sarı su
Önüme birikip kalmış,
Kabuğa büyüyüp gitmiş,
Dağ gibi olan Ulu Coloy
Kalmakça yakalamış,
Çıkanaktan salmış,
Dal ortamdaki kıkırdak
Kabuğuma doğru gitmiş,
Denkleştirip uyuşup sürüyorum,
İhtiyarlasa da Koşoy'un tamaşasını görmüş!"
Kaplan doğan Er Koşoy
Manas'a bu sözü söylediğinde
Yukarı tutup aldı,
Geri dönüp gitti,
Don diken kocakarı gibi
Coloy'u yenip gitti.
Az Müslüman kahrolası
Mükâfât alıp kaldılar.»[664]

[664] Metin I-II, R., s.175-178.1186-1254.

Görüldüğü gibi, bu mısralarda iki rakibin hangi kurallar dahilinde güreştikleri işlenmemektedir. Güreşte, kazanmak kadar, halka rezil olmamak da önemlidir ve güreşen kişilere, Manas'ın Koşoy'a kırbaçla vurup, onu can havliyle güreşmeye yöneltmesi gibi, dışarıdan müdahaleler de olabilmektedir.

Aş töreninde güreşten sonra,

«On iki yaşında Bok Murun gibi törönüz
Çığırtkan saldı,
Altmış ala yorgayı
Mükâfât koydu Bok Murun,
Halkı bırakıp törösü yarışsın,
Mızrakla çarpışıp kişi yarışsın demiş.»[665]

Düzenlenen bu mızrak yarışı da, destanda ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır;

«Çağırıcı geldiğinde,
Kaşkar, Carken'e sormuş,
Düz burunlu çekik gözlü
Kıtayların Kongur Bay
Kanatlı Kara Beden'e
Bindi,
Karagay nayza sırtlanıp
Buz gibi demir giyinip
Ağır demir kuşanıp
Bindikten sonra
Az Müslüman kahrolasıdan
Kongur Bay'ın zehrine dayanamayıp
Hiç adam çıktığı yok.
Kıtayların Kongur Bay
Altmış ala yorganın
Matoosunu kırkıp aldı,
Altmış ala yorgayı
Tutup alıp yöneldi,

[665] Metin I-II. R., s.178/1260-1266

Börü gözlü, kuru bıyıklı
Kaplan doğan Er Manas
Atını çevirdi,
Kongur Bay'a saldırdı.
Yurda bozuk saldı deyip
Altmış ala yorgayı
Tekrar aydalayıp geldi,
Börü gözlü, çekik gözlü
Kaplan doğan Er Manas
Müslümana haykırdı,
Koltuğa kıstırdığı
Mızrak ile Manas'ın
Koltuğuna hücum etti.
Batır doğan Manas
Erin nazarı değen kul idi,
Etinden mızrak işlemedi,
Eti ağrıdıktan sonra,
Ak Bulçun gibi külüğü
Geri çektikten sonra
Manas'ın hiddeti yaman geldikten sonra
Saldırıp bıraktıktan sonra
Önündeki çok kâfirin
Arasına doğru kaçtıktan sonra
Nayza ile Er Manas
Koltuğuna gelip koydu,
Kıtayların Kongur Bay'ı
Fırlatıp attıktan sonra,
Övünüp geldi Er Manas;
"Bu yığına kim çıkar,
Bu yığına ben çıkarım,

Huda verirse ben çıkarım.»[666]

Bu yarışma da Kongur Bay'ın bozuk salmasıyla adeta bir savaşı andırmaktadır. Töröler arasında geçen bu çarpışmayı da Müslümanlar kazanmaktadır. Mızrak yarışından sonra;

«Şimdi on iki yaşında Bok Murun
Çağırıcı saldı:
Mızrak boyu ağır kazı,
Altın gümüş parayı çok döktü,
Deve bağladı,
Orada bulunana deveyi
Diş ile kim çözecek?
Kâfirden çıkan Oronggo
Deveyi çözecek oldu,

Kıçını başını açtırıp
Oronggo aldı bu mükâfatı.»[667]

Bu yarışma, çıplak bir kadına dişle deve çözdürme yarışmasıdır ve Müslüman kadınlardan hiç biri bu yarışa katılmamaktadır. Yarışa katılan kadına da, tıpkı yaya yarışında olduğu gibi hakaret edilmekte, bir yarışma havasında düzenlenmekle birlikte erkeklerin seyirci olarak gülüp eğlendikleri bir oyun olduğu anlaşılmaktadır.

Kökötöy Han'ın aşında düzenlenen çoğu yarışmaların bir savaşı andırdığı yukarıdaki örneklerle ortaya çıkmaktadır. Bu yarışmaların kuralları destanda işlenmemekte, kazanmanın güce, hırsa ve cesarete bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Müslümanlar için yarışı kaybetmek, bu topraklarda hakimiyeti kaybetmekle eş anlamlıdır.

Manas Destanı'nda kahramanlar, vakit geçirmek için,

«Sıkılırsa kulan avlayalım,
Sıkılmazsa ordo atalım, çoram»[668]

mısralarında gördüğümüz gibi, ava çıkmakta veya oyun oynamaktadırlar. Avlanma,

[666] Metin I-II, R., s.178-180/1268-1335.
[667] Metin I-II, R., s.180-182/1342-1402.
[668] Metin I-II, R., s.190/1703-1705.

«İt koyverip kuş sal!»[669]

mısralarında ifade edildiği gibi, yırtıcı kuşlar ve tazılarla yapılmaktadır. Eğitilmiş tazı, saklanan yabanî hayvanı yerinden çıkartmak üzere salınmakta,

«Göl civarına kuş saldı,
Deri tabanlı kaz aldı,
Gök ala boyunlu sony aldı.»[670]

ve,

«Avladığım argal, kulca, geyiktir.»[671]

mısralarında gördüğümüz gibi, göl civarından kaz ve ördek; tepelerden dağ koyunu, dağ keçisi ve geyik avlanmaktadır. Bunların av hayvanı olarak sık sık tekrarlanması, makbûl avlar olduklarını göstermektedir.

Manas Destanı'nda yiğitlerin eğlenmek, vakit geçirmek için eski bir Türk oyunu olan «aşık» oynadıklarını görmekteyiz:

«Han Semetey büyüdü,
Kendi ayağında yürüdü,
Kendi ayağında yürüdükten sonra
Altından aşık attı,
Gümüşten çükö kalçadı.»[672]

Aşık, koyunun kürek kemiğinden yapılan bir oyun âleti olmakla birlikte, yukarıdaki mısralarda Semetey'in oynadığı aşık ve çükönün, zenginlik işareti olarak altın ve gümüşten yapıldığını görmekteyiz. Yukarıdaki son mısrada gördüğümüz kalçamak, aşık oynarken bütün oyuncuların vuruş aşıklarını almak ve oyuna kimin başlayacağını tayin etmek için onları dağıtıp atmaktır. Çükö ise, oyuncuların vuruş aşıklarının aldığı isimdir.

Aşık oyunu, Kırgızlar'ın hayatında öylesine yer etmektedir ki, kahramanların at koşturuşu

[669] Metin I-II, R., s.117/1883.
[670] Metin I-II, R., s.8/57-60.
[671] Metin I-II, R., s.647113.
[672] Metin I-II, R., s.297-298/592-597.

«Sarı alaya binen Alman Bet
Engge dengge yeliyor,
Engke atmış gibi oluyor,
Ombu dombu yeliyor,
Ordo atmış gibi oluyor.»[673]

mısralarında, yapılan işten hoşlanma, zevk alma bakımından aşık oyununa benzetilmektedir. Bu mısralarda geçen engke, dağ koyununun kürek kemiğinden yapılan aşıktır. Ordo ise, Kırgızlar'ın kumar mahiyetinde bir oyunlarıdır ki, bu oyun hanın karargâhını ele geçirmek üzere yapılan savaşı temsil etmektedir.

Destanda, aşık oyunu ile ilgili gerek kemiklerin gerekse oyun isimlerinin çeşitliliği, bu alanda zengin bir kültürün korunduğunun işaretidir. Destandaki,

«Kara Han gibi atasını
Şirkim Bay çağırdı toy yapıp.
Çok kişi eğlenip oynadı,
Semetey ile balalar,
Aşık atıp oynadı.»[674]

ifadesi ile, Dede Korkud Hikâyeleri'nden Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda yer alan, *«Meger sultanum, Dirse Hanun oğlançuğı üç dahı ordu uşağı meydanda aşuk oynarlar-idi.»*[675] ifadesi arasındaki benzerlik, bu oyunun bütün Türk boyları arasında yaygınlığının delilidir.

Destanda Alman Bet ile Manas arasında,

«Kaplan doğan Er Manas
Han oyunu satranç
Ulu-kamır başında
Alman Bet ile oynuyordu,
Üç taşını Alman Bet,
Kazanıp almış idi,
Utanıp gitti Er Manas,
Yanındaki yağlığa
Yüzünün terini sildi.»[676]

673 Metin I-II, R., s.224/649-654.

674 Metin I-II, R., s.298/599-604.

675 Muharrem Ergin, Dede Korkud Kitabı, s.14.

676 Metin I-II, R., s.148-149/275-284.

mısralarında gördüğümüz gibi, satranç oynanmaktadır. Kırgızlar arasına satranç oyununun, ticaret yoluyla ilişkide bulundukları İranlılar'dan geçtiğini, ancak, destanda aşık ve ordo gibi sık sık karşımıza çıkmayışından ve «Han oyunu» diye isimlendirilişinden, halk arasında yaygın olmadığını düşünmekteyiz. Destanda satranç kelimesi de, pek çok yabancı kelimede olduğu gibi, Türkçe kelimelerin başında, «s» sesinin bulunmayışı sesebiyle, ses değişikliğine uğrayarak «çatraş» olarak kullanılmaktadır.

Destanda, Semetey ile çoralar arasında,

«Üç Koşoy ile Talas'ı
Kumar oynayıp ütmüşüz,
Altmış kundus, bin cambı
Arkadan alıp yutmuşuz.
Kumar oynayıp kazanmışız,
Yetmiş kunduz bin cambıyı
Cerken'den alıp yutmuşuz.»[677]

şeklinde bir konuşma geçmektedir. Bu konuşmada yer alan kumarın, bir oyun olarak mı, yoksa risk anlamında mı kullanıldığına dair bir ipucu bulunmamaktadır.

Yukarıdan beri verdiğimiz örnekler, erkekler arasında düzenlenen yarışma ve oyunlardır. Muhakkak ki, hayatları hayvan sürüleri besleyerek geçen bu boyların, bilhassa hayvan otlatılmayan kış aylarında oynadıkları oyunlar ve düzenlenen eğlenceler vardır. Ancak bunlar,

«Kara Han gibi atasını
Şirkim Bay çağırdı toy yapıp.
Çok kişi eğlenip oynadı.»[678]

mısralarında gördüğümüz gibi, üzerinde durulmayarak, kapalı bir ifade ile geçiştirilmektedir. Bu sebeple, bu oyunlar hakkında bilgi sahibi olamamaktayız.

Yukarıda örneklerini verdiğimiz oyunlar, yarışmalar, erkekler arasında düzenlenmekte ve bunlara kadınların katılması, daha önce de üzerinde durduğumuz

677 Metin I-II, R., s.315-316/122-129.

678 Metin I-II, R., s.298/599-602.

gibi, hoş karşılanmamaktadır. Oysa genç kızların da, maiyetleri ile birlikte oyunlar oynadıkları destanda işlenmektedir. Alman Bet, Ay Han'ın ilini gözlerken rastladığı ihtiyara, bu kalabalığın ne anlama geldiğini sorduğunda, ihtiyar,

«Kelenker saçbağlı gelini var,
Boya yeten oğlu var,
Halikî güzel kızlar var,
Töröleri de var,
Hizmetkârları dahi var,
Ay Han'ın kızı Altın Ay
Oynuyor.»[679]

diyerek Alman Bet'i kandırmaya çalışır. Bu sözlerden genç gelinlerin, kızların ve delikanlıların bir arada oynadıklarını anlamakla birlikte, malzememiz, oyunun mahiyeti hakkında bir bilgi edinmemize yeterli şekilde işlenmemiştir.

Destanda genç kızların oyunları ile ilgili,

«Akın'ın kızı Ay Çörök
Otuz kızı yoldaş alıp
Kırk yiğidi başçı alıp
Akın kızı Ay Çörök
Oyun rehberliğine çıkmıştır,
Cıgaçı varıp kalmıştır.
Omuzuna giyimini atıp
Peri çarpmış gibi sallanıp
Küdörü gibi titreyip
Küçügüt gibi bağırıp
Ay Çörök oyunda sürmüştür.»[680]

mısraları da yer almaktadır; fakat , burada da oyun oynayan Ay Çörök'ün maiyetindekiler ve Ay Çörök'ün oyundaki hareketleri dışında, yine oyunla ilgili bilgi

[679] Metin I-II, R., s.259/1820-1827.
[680] Metin I-II, R., s.321/315-326.

sahibi olamamaktayız. Bu mısralardan çıkarabileceğimiz sonuç, genç kızların ve yiğitlerin bir arada eğlendikleridir. Bununla birlikte, ilin toplu olarak katıldığı ziyafetlerde düzenlenen yarışma türündeki eğlencelerde bu birlikteliği görememekte, hatta, yarışamalara katılan kadınların, alay ve hakarete maruz kaldıklarını anlamaktayız.

14- Halk Hekimliği

Manas Destanı'nda halk hekimliği ile ilgili tesbitlerimiz şunlardır;

«"Çini denen çinim var,
Çini tabakta ilacım var,
Ölmüş canı dirilten,
Sönmüş canı tutuşturan
Ak baktaya sarılmış ilacım var,
İçinden ezip vereyim!
Dışından ilaç sürteyim!
İyileştirip koyuvereyim!»"[681]

Kökçö ile mücadelesinde tüfekle yaralanan Manas'a Kökçö'nün söylediği bu sözlerden, çini tabakta, pamuğa sarılı olarak saklanan bu ilacın yaraları iyi eden bir melhem olduğu anlaşılmaktadır; ancak, bu melhemin nasıl yapıldığına dair bilgi, destanda yer almamaktadır.

Manas, Kanıkey'in odasına, nişanlı sıfatıyla girip Kanıkey kendisini tanımayarak bıçakla saldırdığında, Manas'ın kızgınlıkla söylediği sözler arasında,

«Kaşkulak ödü var mıymış?
Temir Han'ın ilacı var mıymış?
İçine ezip veriniz!
Dışına ezip sürtünüz!»[682]

diye sormaktadır. Kaşkulak, porsuktur. Porsuğun ödü, şifalı olarak bilinmekte. Manas'ın sözlerinden anlaşıldığına göre, hem içilerek hem de yaraya sürülerek kullanılmaktadır.

[681] Metin I-II, R., s.69/270-279.
[682] Metin I-II, R., s.101/1363-1367.

Bugün de Anadolu'da halk hekimliğinde öd, korkudan oluşan hastalıklara ilaç olarak kullanılmaktadır.

Seytek de, destanda, kaburgası kesilip yağ dökülerek cezalandırılan Kül Çora'yı iyileştirmektedir:

«Batur doğan bu Seytek
Yılkıya doğru saldı,
Kısır kısrak yakaladı,
Colum evin eşiğini
Devirip çekti,
Kazı ile kartayı
Kül Çora yağa koydu,
Yedi günden sonra Seytek,
Açıp baksa
Sağ dalındaki
Oyup kesilen kul,
Yağ kaynatıp dökülen kul,
Kuru olan dalısı
Yağa yetilmiş değil mi?
Açıp baksa
Bitab düşmüş Kül Çora'nın
Kara gözü çolpan gibi,
İki yüzü iki dangıt tuygun gibi,
İki omuzu iki kişi konmuş gibi.»[683]

Bu mısralarda, kısır bir kısrağın karın yağı ve kalın bağırsağıyla sarılan yaranın yedi günde yettiğini, yani kapandığını görmekteyiz.

Manas Destanı'nda halk hekimliği ile ilgili bu tesbitlerimiz, bize Dede Korkud Hikâyeleri'nden Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'ndaki *«Oğlan anda yıkıldıkda boz atlu Hızır oğlana hazır oldı, üç katla yarasın eli-y-ile sığadı, sana bu yaradan korhma oğlan ölüm yokdur tağ çiçeği anan südi-y-ile senün yarana melhemdür didi, gayıb oldı.»*[684] şeklindeki tesbitimizden farklıdır. Bu farklılık, Dede Korkud Hikâyeleri'nde Hızır'ın ortaya çıkışıyla bir masal motifi oluşmasından ve bu melhemin, Manas'ta bahsedilen ilaç tariflerinden daha açık bir tarzda tarif edilmesinden kaynaklanmaktadır.

683 Metin I-II, R., s.366/1816-1835.

Dede Korkud Hikâyeleri'nden, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Karaçuk Çoban, yarasını, *«...çakmak çakup od yakdı, dahı kepeneginden kurumsı idüp yarasına basdı...»*[685] sözlerinde gördüğümüz gibi tedavi etmektedir. Kepeneğin yünden yapıldığını dikkate aldığımızda, yünün külünün ok yarasının tedavisinde kullanıldığı sonucuna varmaktayız.

Verdiğimiz örnekler bize, bütün kültürlerde olduğu gibi, Türk boyları arasında da folklorik tedavinin eskiden beri var olduğunu göstermektedir. Bugün hemen her kasabamızda rastladığımız aktar dükkânlarının, Lokman Hekimlerin, Mısır Çarşısı'nın bu ihtiyaca hâlâ cevap verdiği de bilinmektedir.[686]

15- Halk Takvimi

Türk boyları arasında, eski dönemlerde, 12'lik, 60'lık, 120'lik devrelerin yanında, Çin sülâlerinin saltanat devirlerine göre edilen takvimler gibi, çeşitli takvimlerin kullanıldığı bilinmektedir.[687] Bunlardan, 12'lik takvimde, on iki yıldan oluşan ve her birine bir hayvan ismi verilen devre esas olarak alınmaktadır. Bu yıllar;

1-Sıçkan (fare) yılı,
2-Ud (sığır, öküz) yılı,
3-Pars (kaplan) yılı,
4-Tabışkan (tavşan) yılı,
5-Lu (ejder) yılı,
6-Yılan yılı,
7-Yunt (yılkı, at) yılı,
8-Koy (koyun) yılı,

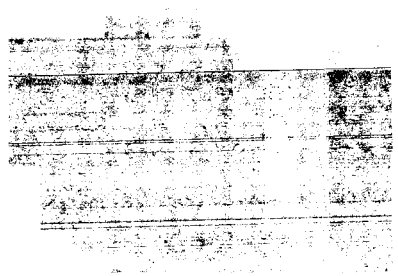

684 Muharrem Ergin, a.g.e., s.18.

685 Muharrem Ergin, a.g.e., s.24.

686 Ayşegül (Demirhan) Erdemir, «Geçmişte, Günümüzde Mısır Çarşısı ve Tıbbî Folklorumuzdaki Yeri», II.M.A.F.K.B., C.IV, s.109-120.

687 Reşit Rahmetî Arat, «Türklerde Tarih Zaptı», Makaleler, C.I, s.156-165.

9-Biçin (maymun) yılı,

10-Takagu (tavuk) yılı,

11-İt (köpek) yılı,

12-Tonguz (domuz) yılı.[688]

Manas Destanı'nda da bu takvimin çeşitli aylarının ismi geçmektedir:

«Yirmi beş yaşın kaplan yılında, töröm,
Onu bu yıl doldurdun, töröm.»[689]

«Yılan yılında sürünsene!
Yılkı yılı o yerde
Varıp vuruş salsana!
Huda sana vermez mi?»[690]

mısralarında bu takvime ait kaplan, yılan ve yılkı yılı adlarının yer aldığını görmekteyiz.

Bu takvim, Orhun Abideleri'nde, *«Kül Tigin koyun yılında on yedinci günde uçtu. Dokuzuncu ay, yirmi yedinci günde yas töreni tertib ettik. Türbesini, resmini kitâbe taşını maymun yılında yedinci ay, yirmi yedinci günde hep bitirdik.»*[691] şeklinde yer almaktadır.

Türk boyları arasında, ayları belirlemek üzere sayıların kullanıldığı bilinmekte ve yukarıda Orhun Abideleri'nden verdiğimiz pasajda, bu şekilde kullanılmaktadır. Manas Destanı'nda ayların bu şekilde belirlendiğine dair bir örnek ise yer almamaktadır.

Manas Destanı'nda gün adı olarak,

«O cuma ile bu cuma
Arasında sekiz gün»[692]

688 Osman Turan, **12 Hayvanlı Türk Takvimi**, İstanbul, 1941.

689 Metin I-II, R., s.210/181-183.

690 Metin I-II, R., s1939-1943.

691 Muharrem Ergin **Orhun Abideleri**, s.30-31.

692 Metin I-II, R., s.9/107-109.

mısranda rastladığımız örneğin dışında, herhangi bir ifade yer almamaktadır. Bu örnek, İslâmiyet'in kabûlünden sonra, Türk boyları arasında yaygınlaşan isimlendirmenin, Kırgız Türkleri arasında da kullanıldığını göstermektedir.

Manas Destanı'nda, vakit belirlemek üzere,

«Sabahleyin kalkınız!
Tavuk ünü yayılınca,
Torgay ünü yayılınca,
Topu tars diye koyup
Manas'ın uraanını çağırıp
At kuyruğunu düğümleyiniz.»[693]

«Akşamın beşi olduğunda
Batur Manas'a bakarsan»[694]

«Koyun eti pişecek kadar olduktan sonra»[695]

«Öğle vakti eğilip geldikten sonra
Ulu beşim olduktan sonra»[696]

«Tan ağarıp attığında,
Gün kızarıp çıktığında»[697]

«Tan ağarıp attığında
Obada yıldız battığında»[698]

693 Metin I-II, R., s. 2123-2129.

694 Metin I-II, R., s.269/2170-2172.

695 Metin I-II, R., s.264/2001.

696 Metin I-II, R., s.235/1020-1022.

697 Metin I-II, R., s.27/732-734.

698 Metin I-II, R., s.84/702-704.

şeklindeki ifadeler kullanılmaktadır. Bu ifadelerden ulu beşim, öğle zamanını takip eden vakit, öğle namazı vaktidir. Bu örnekler, destanda zamanı anlatmak üzere kullanılan ifadelerin, günlük hayatla bağlantılı olduğunu göstermekte ve Dede Korkud Hikâyeleri'nde zamanın ifadesi için kullanılan,

«Salkum salkum tan yilleri esdüginde
Sakallu bozaç turgay sayradukda
Sakalı uzun tat eri banladukda
Bidevi atlar issini görüp okradukda
Aklu karalu seçilen çağda
Göksi gözel kaba tağlara gün degende
Big yigitler cılasunlar birbirine koyulan çağda»[699]

veya

«Karangu ahşam olanda...»[700]

mısraları ile, Manas Destanı'ndaki ifadeler benzerlikler göstermektedir. Reşit Rahmetî Arat'ın bu konudaki çalışması, Türklerin vakti ifade etmek üzere kendilerine mahsus usûl ve ananeler yanında, kültürel ilişkide bulundukları diğer milletlerin tesbitlerinden, mahallî ifadelerden ve namaz vakitlerinden faydalandıklarını ortaya koymaktadır.[701] Kırgız Türkleri arasında da bu usûllerin kullanıldığını yukarıdaki örnekler göstermektedir.

16-Sayılar

Bir: Destanda az kullanılan bir sayıdır;

«Çuştaldan gömlek bir tane var, oğul,
Tubardan gömlek bir tane var, oğul.»[702]

İki: Bu sayı da destanda az kullanılmaktadır:

699 Muharrem Ergin, **Dede Korkud Kitabı**, s.12.

700 ---------- a.g.e., s.26.

701 Reşit Rahmetî Arat, «Türklerde Zaman ve Vakit Tesbiti», **Makaleler**, C.I, s.165-176.

702 Metin I-II, R., s.229/825-827.

«Torgundan gömlek iki tane var, oğul»[703]

Üç: Bilhassa Müslümanların kaç boy olduğunun ifadesinde sık kullanıldığı dikkati çekmektedir:

«Üç atanın oğlu Müslüman»[704]

veya

«Üç ata boyu Müslüman'ın»[705]

mısraları, bu kullanılışa örnektir.

«Balayı Too Doru'ya bindirip
Yılkıya varıp
Üç gün yılkıda yatsın,
Üç günden sonra Kül Çora,
Eve dikkatli alıp gel,
Üç günden sonra alıp gelmezsen,
Koyun gibi başını kesmezsem,
Su gibi kanını dökmezsem,
Benim Er Kıyas adım kurusun!»[706]

mısralarında ise yine yaygın olarak kullanıldığı «üç vakit» şeklindeki zaman hesabına örnektir.

Kültürümüzde yediler, kırklarla birlikte özel bir anlam taşıyan üç sayısı, destanda bu fonksiyonu ile kullanılmamaktadır.

Dört: Özel bir duruma, yere bağlı olmadan kullanılan sayılardandır:

«Tepedeki yığını
Dörde böldüren buldursun»[707]

703 Metin I-II, R., s.229/827.

704 Metin I-II, R., s.6/19.

705 Metin I-II, R., s.12/194.

706 Metin I-II, R., s.364/1763-1771.

707 Metin I-II, R., s.176/1219-1221.

«Sol eşikteki dört sanattar»[708]

«Dört boylu Oyrot»[709]

«Dört oyuğu dolduracak
Deveyi sürüp gel deyip»[710]

mısraları, Manas Destanı'nda bu sayının kullanıldığı farklı yerlere örnektir. Son örneğimizde «deve» ve «dört» kelimelerinin başındaki «d» sesleri, ahenk oluşturmaktadır.

Beş: Adet belirtmek üzere;

«Dibadan gömlek beş tane var, oğul»[711]

veya

«Çini ile beş içti»[712]

yaş belirtmek üzere;

«Beş yaşında ev yağmalasın»[713]

ahenk yaratmak üzere;

«Beylik için beşi almış»[714]

destanda beş sayısı kullanılmaktadır.

Altı: Destanda; altı, altmış, altmış altı, altı yüz sayı serisi, ses tekrarı için en elverişli kelimeler olarak sıkça kullanılmaktadır. Bunlar, adet belirlemek üzere;

«Başayı gömlek altı tane var, oğul»[715]

[708] Metin I-II, R., s.93/1088.
[709] Metin I-II, R., s.6/5.
[710] Metin I-II, R., s.90/998-1000.
[711] Metin I-II, R., s.229/828.
[712] Metin I-II, R., s.31/863.
[713] Metin I-II, R., s.297/583.
[714] Metin I-II, R., s.272/2285.
[715] Metin I-II, R., s.229/829.

«Altı boylu Oyrot'un»[716]

«Altı atanın oğlu kâfir varmış»[717]

«Sürdüğün yılkın altı bölük»[718]

zaman ifadesi için;

«Han balası Kanıkey baykuş
Aldığı altı ay olacak, baykuş»[719]

«Şu yerden acele edersek, ana
Altıncı günü ulaşırız, ana.»[720]

«Çong Buura'nın boyunda
Altı günü yatayım diyor.»[721]

yaş belirtmek için;

«Altı yaşında Kök Koyon»[722]

ahenk unsuru olarak;

«Altı gün yattı,
Altmış bee soydu.»[723]

olarak kullanılmaktadır.

[716] Metin I-II, R., s.12/192.
[717] Metin I-II, R., s.6/3.
[718] Metin I-II, R., s.65/146.
[719] Metin I-II, R., s.221/554-556.
[720] Metin I-II, R., s.293/436-438.
[721] Metin I-II, R., s.4/112-114.
[722] Metin I-II, R., s.143/101.
[723] Metin I-II, R., s.114/1796-1798.

Yedi: Kültürümüzde kutsal sayılardandır; ancak, destanda bu özelliği ile kullanılmamaktadır.

«Meke yedi eşik,
Yedi eşiğe sığındı.»[724]

mısralarında Mekke ile ilgili olarak,

«Yedi günden sonra bu Seytek
Açıp baksa,
Sağ yanındaki kemirçek
Oyup kesilen kul,
Yağ kaynatıp dökülen kul,
Kuru olan dalısı,
Yağa yetilmiş değil mi?»[725]

mısralarında yarayı sağaltma için geçmesi gereken süre olarak, diğer vereceğimiz örneklerden farklı bir önem taşımaktadır.

Bunun dışında destanda,

«Yedi günde öteye var!
Yedi günde beri gel!
Öteye varış yedi gün!
Beri geliş yedi gün!»[726]

«Yedi yıl yolu basıp
Ter kokan Coloy'un»[727]

«Töştük kalkıp bunu söyledi;
"Yer altına düşeli
Yedi yıl oldu."»[728]

[724] Metin I-II, R., s.277/2447-2449.

[725] Metin I-II, R., s.365-366/1823-1830.

[726] Metin I-II, R., s.327-328/531-535.

[727] Metin I-II, R., s.73/395-397.

[728] Metin I-II, R., s.171/1042-1045.

«Acele etmezsek, ana,
Yedinci günü ulaşırız, ana.»[729]

«Manas Han yaşlanmıştı,
Kanıkey'i alalı
Otuz iki yıl olmuştu,
Karnında balası
Yedi aylık olmuştu.»[730]

örneklerinde zamanı belirlemek,

«Cerken'den gelen yedi elçi»[731]

«Yem yemişti yedi batman şenlikle»[732]

örneklerinde ise, ses zenginliği sağlamak üzere, yedi sayısından faydalanılmaktadır.

Sekiz: Destanda çok az kullanılan sayılardandır.

«Mahvolmuş Sarı Ala,
Utansa geri kalır,
Utanmasa günü gecesi sekiz gün
Önünden yürür.»[733]

Dokuz:Kültürümüzdeki kutsal sayılardan birisidir. Destanda dokuz sayısı sıkça kullanılmaktadır. Bu kullanışların bir kısmı, dokuzlama denilen dokuz adet canlı veya cansızı bağışlama, kurban etme ritüeline bağlı kullanışlardır ve sayının kutsallığı ile alakalıdır.

«"Manas'ın dirilmesi gerçek olursa,
Koyundan dokuz alayım!
Yiden dokuz alayım!
Deveden dokuz alayım!

[729] Metin I-II, R., s.293/438-440.

[730] Metin I-II, R., s.280/1-6.

[731] Metin I-II, R., s.2/51.

[732] Metin I-II, R., s.162/738.

[733] Metin I-II, R., s.271/2239-2243.

Yılkıdan dokuz alayım!

Kırk çoranın başını sayıp bir dokuzu

Dilek kıl! deyip salayım!"»[734]

mısralarında hayvan salıverme ritüeli olarak,

«Dokuz gün yattı,

Doksan bee soydu»[735]

mısralarında ölünün ruhuna kurban kesme ritüeli olarak dokuzlamayı görmekteyiz. Bunlar, dokuz sayısının inanç sistemi içindeki yerini göstermektedir.

«Dokuzu bir gibi yılkıcı,

Dokuz çoçmor aldı,

Dokuz kere vurup çıktı.»[736]

mısralarında, dokuz sayısı tekrarlanarak bir ahenk yaratılmaktadır.

«Aceke o yerden kalktı

Dokuz kulluk vurdu.»[737]

mısraında ise, tam bir itaat ifadesi olarak dokuz kere eğilmeyi anlatmak üzere, bir geleneğe bağlı olarak yer almaktadır.

«Dokuz oğulun en küçüğü»[738]

mısraında, bir masal motifi olan en küçük kardeşin en üstün oluşunu anlatmak üzere,

«Tolono Bulak'ın başından, töröm,

Dokuz dizi yılkı alan benim, töröm.»[739]

mısralarında ise, topluluk ifade etmek için kullanılmaktadır.

On: Ses tekrarıyla ahenk yaratmak üzere kullanılan sayılardandır.

«On oyuğu dolduracak

Yılkıyı sürüp gel! deyip»[740]

[734] Metin I-II, R., s.134-135/2493-2500.

[735] Metin I-II, R., s.114/1794-1796.

[736] Metin I-II, R., s.360-361/1653-1656.

[737] Metin I-II, R., s.46/1368-1370.

[738] Metin I-II, R., s.143/89.

[739] Metin I-II, R., s.273/2301-2303.

[740] Metin I-II, R., s.90/992-994.

«Nogoy'dan gelen on elçi

Oturup etini yiyip gitti.»[741]

«Omurgamda on yara»[742]

On iki: Sadece iki yerde geçmektedir. Bunların birincisi,

«Aydan aydan ay geçip

Ay on iki ay, yıl oldu,

Günden günden gün geçip

Gün on iki ay, yıl oldu,

Ay Çörök erkek bala doğurdu.»[743]

mısralarında gördüğümüz gibi, on iki ayı yani yılı anlatmak üzeredir ve bu, destandaki Alman Bet, Seytek gibi önemli kahramanların doğum süreleridir.

İkinci kullanılışı,

«On iki kayıştan örülmüş buldursun»[744]

mısraında gördüğümüz şekildedir. Burada, kayışın yapısı anlatılmakta ve on iki kayıştan örülen kayışın makbûl olduğu anlaşılmaktadır.

On üç: Destanda kahramanların gençlik dönemlerini anlatmak üzere kullanılan bir sayıdır.

«On üçünde ok attı»[745]

On dört: Çok az kullanılan bir sayıdır.

«Sen gideli on dört gün oldu, çoramı»[746]

mısraında zaman belirtmek üzere kullanılmaktadır.

On beş: Kahramanın yaşıyla ilgili bir sayıdır, yiğitliğe geçiş yaşı gibidir.

[741] Metin I-II, R., s.3/57-59.

[742] Metin I-II, R., s.270/2210.

[743] Metin I-II, R., s.354/1427-1432.

[744] Metin I-II, R., s.176/1214.

[745] Metin I-II, R., s.312/5.

[746] Metin I-II, R., s.232/911.

«On beşinde ok atsın!»[747]

ve

«On beşinde düşman yendi.»[748]

mısralarında yaş ifadesi,

«On beş zaysan ata bin!»[749]

mısralarında ise, adet ifadesi olarak kullanılmaktadır.

On altı: Manas Destanı'nda adet belirtmek üzere kullanılmaktadır.

«On altı zaysan ata bin!»[750]

Yirmi: Destanda fazla kullanılmayan sayılardandır.

«Yirmi günde yirmi gecede
Yer altında gelmişim.»[751]

Otuz: Destanda az kullanılan sayılardandır.

«Akın'ın kızı Ay Çörök
Otuz kızı yoldaş alıp,
Kırk yiğidi başçı alıp
Akın'ın kızı Ay Çörök,
Oyun rehberliğine çıkmıştır.»[752]

Otuz iki: Destanda uzun yılların ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

«Ak Kula arıklamıştı,
Manas Han yaşlanmıştı,
Kanıkey'i alalı
Otuz iki yıl olmuştu.»[753]

747 Metin I-II, R., s.297/586.

748 Metin I-II, R., s.312/6.

749 Metin I-II, R., s.198/1970.

750 Metin I-II, R., s.198/1971.

751 Metin I-II, R., s.70/315-317.

752 Metin I-II, R., s.321/315-320.

753 Metin I-II, R., s.280/1-5.

Otuz iki sayısının kullanıldığı başka örneğe rastlamamaktayız.

Kırk: Kültürümüzde kutsal kabûl edilen sayılardandır. Bu özelliği ile sadece,

«Kırk çilteni başında»[754]

mısraında karşımıza çıkmaktadır. Kırk çilten, kültürümüzde «kırklar» diye adlandırılan, halk arasında göze görünmeden yaşadığına ve insanlara yardım ettiğine inanılan varlıkların Kırgız Türkçesi'ndeki isimleridir.

Kırk sayısı, yukarıda ele aldığımız durumunun etkisiyle, destanda sıkça kullanılmaktadır.

Destanda Manas'ın kırk çorası vardır.

«Kırk çoraya söyledi»[755]

Bu kırk çora

«Manas'ın kırk çorası
Kırk kızı ata bindirdi.»[756]

mısralarında görüldüğü gibi kırk kız alır ve

«Kırk ev dikip koyup dur!
Kırk döşeği serip dur!»[757]

kırk ev kurulur.

Kökçö'nün maiyeti de kırk kişidir;

«Aydar Han oğlu Er Kökçö
Kırk çorasını maiyetine alıp
Kırgın Çal'ı başçı alıp
Yaşadığı yere sürdü.»[758]

Kanıkey,

754 Metin I-II, R., s.234/978.

755 Metin I-II, R., s.105/1509.

756 Metin I-II, R., s.105/1494-1496.

757 Metin I-II, R., s.106/1515-1517.

758 Metin I-II, R., s.21/512-516.

«Kırk kız ile atlanıp

Çıkıp geldi Kanıkey»[759]

Ay Çörök,

«Kırk yiğidi başçı alıp

Akın'ın kızı Ay Çörök

Oyun rehberliğine çıkmıştır.»[760]

mısralarında gördüğümüz gibi, maiyetlerini kırk kişiden oluşturmaktadırlar.

Dede Korkud Hikâyeleri'nde de kırk kişilik maiyet yer almaktadır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi'nde de Dirse Han'ın hatunu, *«kırk ince kızı boyına aldı, bidevi ata binüp oğlançuğın isteyü gitdi.»*[761] Maiyeti belirtmek üzere hikâyelerde de, Manas Destanı'nda da kırk sayısının kullanılması dikkat çekicidir.

Manas Destanı'nda kırk sayısı,

«Kıtaydan gelen kırk elçi»[762]

«Kemegenin başına, çoram,

Kırk kermeyi kaksın de, çoram!

Kırk at bayge diksin de, çoram!»[763]

«Kaburgamda kırk yara»[764]

«Kırk oyuğu dolduracak

Koyunu sürüp gel! deyip»[765]

mısralarında kırk sayısı ses tekrarıyla ahenk unsuru olarak kullanılmaktadır.

759 Metin I-II, R., s.105/1505-1507.

760 Metin I-II, R., s.321/317-320.

761 Muharrem Ergin, **Dede Korkud Kitabı**, s.18.

762 Metin I-II, R., s.3/4.

763 Metin I-II, R., s.58/1768-1771.

764 Metin I-II, R., s.270/2211.

765 Metin I-II, R., s.90/994-996.

«Önce kırk baygeyi almış»[766]

mısraında ise kırk sayısı, at yarışı sonunda verilen mükâfât adedini bildirmek üzere, kullanılmaktadır. Burada, bu sayının kültürümüzdeki yukarıda bahsettiğimiz ruhu, korunuyor görünmektedir.

Elli: Destanda az kullanılan sayılardandır.

«Elliye çıkmış anası, baykuş»[767]

Altmış: Manas Destanı'nda en çok kullanılan sayılardan birisidir.

«Altmış ala yorgayı

Önüne al, Cakıp Han»[768]

«Altmış teke derisini

Koy makmal ile işlettim.»[769]

«Altmış ala başlı aygır sürüsü, botom,

Altmış ala tay orada, botom.»[770]

«Koşu yarışının başı olana

Altmış ala boğa koydu.»[771]

«Altmış deve alıp gel! demiş.»[772]

766 Metin I-II, R., s.162/744.

767 Metin I-II, R., s.221/544.

768 Metin I-II, R., s.115/1816-1818.

769 Metin I-II, R., s.174/1134-1136.

770 Metin I-II, R., s.59/1814-1816.

771 Metin I-II, R., s.167/923-925.

772 Metin I-II, R., s.110/1651.

«Kıtayların Kongur Bay
Altmış ala yorganın
Matoosunu kırkıp aldı,
Altmış ala yorgayı
Tutup alıp yöneldi.»[773]

«Semetey gibi kulaksız
Altmış atı bir yerde
Durduruverdi.»[774]

mısraları, bu kullanılışa örnektir.

«Altı gün yattı,
Altmış bee soydu.»[775]

mısraında, ses tekrarı için altı-altmış sayıları bir arada kullanılmaktadır.

İnsan sayısını, kalabalığı anlatmak üzere;

«Altmış kalday beraber varsa
Aşikâr vuruşmuş çoralar»[776]

yaş belirtmek üzere;

«Altmışta atası baykuş»[777]

zenginliği belirtmek üzere;

«Altmış ipe bin kulunu
Fazlaca bağladı.»[778]

bu sayı kullanılmaktadır.

[773] Metin I-II, R., s.178/1281-1286.
[774] Metin I-II, R., s.334/747-750.
[775] Metin I-II, R., s.114/1796-1798.
[776] Metin I-II, R., s.200/2031-2033.
[777] Metin I-II, R., s.221/543.
[778] Metin I-II, R., s.21/523-525.

Altmış altı: Destanda,

«Altmış altı mal dostu»[779]

şeklinde özel bir kullanılışı vardır. «Niçin altmış altı?» sorusuna Kırgızlar'dan aldığımız cevap, «Bir adamın en fazla altmış altı çeşit canlı malı vardır ve bu malların her çeşidi sebebiyle ayrı ayrı dostluklar kurar.» şeklindedir.

Bu sayı bir de,

«Altmış altı deve boynu derisi
Hepsini ağına koyalım.»[780]

mısralarında gördüğümüz gibi, sağlam bir şalvarın ağında, deve boynu derisinden kaç tane bulunması gerektiğini ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

Altmış dokuz: Destanda hayvan sayısı olarak kullanılmakta ve zenginlik, itibar belirtmektedir.

«Aldın idi şeref ile,
Altmış dokuz mal ile.»[781]

Yetmiş: İnsanların veya hayvanların sayısını belirtmek üzere çokluk ifadesi olarak sıkça kullanılmaktadır.

«Kuruyup kalan Kül Çora
Yetmiş atı bir yerde
Durduruverdi.»[782]

«Yetmiş kızıl yorgayı
Yine al Cakıp Han»[783]

«Yetmiş iple bin kulunu
Sıra sıra bağladı.»[784]

[779] Metin I-II, R., s.96/1189.
[780] Metin I-II, R., s.174/1132-1134.
[781] Metin I-II, R., s.32/877-879.
[782] Metin I-II, R., s.334/750-753.
[783] Metin I-II, R., s.115/1818-1820.
[784] Metin I-II, R., s.60/1824-1826.

mısralarında bu amacı görmekteyiz.

«Yetmiş alpı öldürüp

Kan kokan Coloy»[785]

mısralarında ise öldürülen insan sayısı verilerek Coloy isimli kahramanın korkunçluğu belirtilmek istenmektedir.

Seksen: Destanda varlık ifadesi olarak,

«Seksen ipe hesapsız kulunu

Sıra sıra bağladı.»[786]

ve yaş belirtmek üzere,

«Seksene yaşım yettiği gün»[787]

kullanılmaktadır.

Doksan: Ses tekrarından ahenk oluşturmak üzere kullanılan sayılardandır.

«Dokuz gün yattı,

Doksan bee soydu»[788]

«Doksan doru yorgayı

«Eyerleyip al, Cakıp Han»[789]

«Doksan deveye para yükleyip

Alıp gelip sürdü.»[790]

Doksan beş: Destanda yaşlılığı belirtmek üzere kullanılmaktadır;

«Yaşım doksan beşe çıktı.»[791]

785 Metin I-II, R., s.73/398-400.

786 Metin I-II, R., s.26/679-683.

787 Metin I-II, R., s.129/2305.

788 Metin I-II, R., s.114/1794-1796.

789 Metin I-II, R., s.114-115/1814-1816.

790 Metin I-II, R., s.110-111/1678-1680.

791 Metin I-II, R., s.170/1011.

Yüz: Destanda hayvan sayısını gösteren bir rakam olarak ve ses tekrarı amacıyla kullanılmaktadır:

«Altmış aygır, yüz tay»[792]

«Yüz oyuğu dolduracak

Sığırı yükleyip gel! deyip»[793]

«Yılkılardan yüzü alıyor.»[794]

Beş yüz doksan beş: At yarışında geçen bir sayıdır.

«Beş yüz doksan beş at ödül var»[795]

mısraında ödül sayısını,

«Beş yüz doksan beş atın ayağı»[796]

mısraında yarışa katılan at sayısını bildirmek üzere kullanılmaktadır.

Bin: Zenginlik belirten bir sayıdır.

«Altmış iple bin kulunu

Fazlaca bağladı,

Yetmiş iple bin kulunu

Sıra sıra bağladı»[797]

«Bin ala baş kunaç»[798]

«Seksen baytal, bin top kımkap»[799]

792 Metin I-II, R., s.6/157.

793 Metin I-II, R., s.90/996-998.

794 Metin I-II, R., s.272/2283.

795 Metin I-II, R., s.142/43.

796 Metin I-II, R., s.162/746.

797 Metin I-II, R., s.60/1822-1826.

798 Metin I-II, R., s.141/42.

799 Metin I-II, R., s.6/159.

Altı bin: Altı sayısı ile ahenk oluşturarak kullanılmaktadır;

«Arıştuu Bulak başında,
Altı suya dolan kalabalık yılkı,
Altı yüz binden altı bin
Aydap aldı Ümütöy.»[800]

Altı yüz bin: Çokluk ifade etmek ve ahenk oluşturmak üzere kullanılan sayılardandır;

«Almalı Bulak'ın başından, töröm,
Altı yüz bin yılkı alan benim, töröm.»[801]

«Arıştuu Bulak başında,
Altı suya dolan kalabalık yılkı,
Altı yüz binden altı bin,
Aydap aldı Ümütöy.»[802]

Folklorumuzda en çok 3, 7, 9, 40 gibi sayıların kullanıldığı bilinmektedir.[803] Manas Destanı'nda ise 9 ve 40 sayısının ritüellerde yer aldığını, bu sayılarla birlikte özel bir değeri olmayan sayıların da bilhassa ahenk ve çokluk-zenginlik ifade etmek üzere kullanıldığı görülmektedir.

17-Rüya

Manas Destanı'nda önemli yer tutan rüyalar ve bunların yorumları, kahramanların davranışlarını olumlu veya olumsuz yönde etkileyen ve kahramanların gelecekten haberdâr olmak açısından önem verdiği olaylar halinde, sık sık karşımıza çıkmaktadır.

Destanda rüyayı haber vermek veya rüyanın anlatımına giriş için;

[800] Metin I-II, R., s.323-324/394-398.

[801] Metin I-II, R., s.273/2299-2301.

[802] Metin I-II, R., s.323/394-398.

[803] Hasan Avni Yüksel, «Türk Folklorunda Sayılar», Milli Kültür, Eylül 1981, s.46.

«Cakıp'ın oğlu Er Manas
O gece düş gördü,
Ateş etrafında şiş gördü.»[804]

«Atam Cakıp Bay'a söyleyiniz!
Ben ateş etrafında şiş gördüm,
Ben gayet iyi düş gördüm.»[805]

«Töröm Manas bu gecede
Ateş etrafında şiş görmüş,
Gayet iyi düş görmüş.»[806]

mısralarında gördüğümüz gibi «ateş etrafında şiş görmek» kalıbı kullanılmaktadır. Bu kalıp, Kırgız Türkçesi'nde, «çiş» şeklinde kullanılan «şiş» kelimesinin, düş ile kafiyelenmesinden doğmuştur.

Manas Destanı boyunca, ön plandaki kahramanların hemen hemen tamamı, gelecekle ilgili rüyalar görmektedirler. Bunlar sırasıyla tesbit ettiğimizde, destandaki ilk rüya Manas'a aittir;

«Töröm Manas bu gecede
Ateş etrafında şiş görmüş,
Gayet iyi düş görmüş,
Eti hazırlaya dursun! dedi,
Kımızı hazırlaya dursun! dedi,
Düş yoran kişiye vereceğim dedi,
Düşümü iyi yorarsa,
Oktodan çözmeyip mal vereyim,
Bohçadan çözmeyip don vereyim,
Düşümü bozuk yorarsa
Oğlu gidecek Urum'a,
Kızı gidecek Kırım'a.»[807]

Metin I-II, R., s.39/1132-1135.

Metin I-II, R., s.40/1173-1176.

Metin I-II, R., s.41/1200-1203.

Metin I-II, R., s.41-42/1200-1217

mısralarında gördüğümüz gibi, Manas, rüya gördükten sonra, babasına haber göndererek eti, kımızı hazırlayıp ili davet etmesini istemektedir. Toplanan ilden çıkacak bir kişi, Manas'ın,

«Ferişteli özüme
İşaret verdi aşikâr,
Olacakları özüme
Telkin etti,
Gecede yatıp düş gördüm,
Gayet iyi düş gördüm.»[808]

şeklindeki sözlerinden anlaşılacağı üzere, Manas'a ferişte aracılığıyla verilen işareti yorumlayacaktır. Bu kolay bir iş değildir ve Manas'ın düşü doğru yoran kişiye hediyeler vaad etmesine rağmen,

«Korkup kaldı bu yurdu,
Yolu iyi olan gösterildi,
Yaşı uzun olan gösterildi,
Batır doğan Er Manas
Kara pulat kılıcını
Tutup aldı sapından,
Sıyırıp aldı kınından,
Atasına vurmaya niyetlendi.»[809]

mısralarında gördüğümüz gibi, kolay kolay kimse bu işe yeltenmez; çünkü, düşün doğru yorumlanmamasının sonucu kötüdür.

Manas'ın rüyasını yorumlamak üzere, en sonunda istemeyerek de olsa, Acı Bay çıkar;

«Ala Dağ'ı aşır, töröm,
Akan su İle'yi geçir, töröm,
Deniz İle'yi geçir, töröm,
Derin İle'yi çökert, töröm,
Düşünü söylesene duyalım! töröm,

[808] Metin I-II, R., s.43/1267-1273.
[809] Metin I-II, R., s.44/1290-1298.

Düşünüp bulalım, töröm,
Ölse de Acı Bay ölecek, töröm,
Tabir ederse de Acı Bay edecek, töröm.»[810]

Manas,

«Düşümü doğru yorarsan
Yulardan çözmeyip mal vereceğim,
Bu Kıtay'ın ustasının
Zahmet ile yaptığı,
Bu Orus'un ustasının
Fikir ile yaptığı,
Baranın mermisi batmayan,
Keltenin mermisi yetmeyen
Üstümdeki ak olpok,
Bunu çıkarıp vereceğim ben.
Düşümü bozuk yorarsan,
Oğlun gidecek Urum'a,
Kızın gidecek Kırım'a,
Başını koyun gibi keseceğim,
Kanını su gibi dökeceğim.»[811]

özleriyle rüya yorumunun önemini dile getirmektedir. Düşü doğru yoran kişi, dönemin değerlerini ve hayat tarzını düşündüğümüzde, önemli hediyelerle mükâfatlandırılırken, yanlış yorumlayan, bunu hayatıyla ödeyecektir. İşte bu sebep Acı Bay dışında hiç kimse bu işe yeltenmez.

Manas gördüğü rüyayı anlatır;

«Ak Kula'ya binmişim,
Gece yatıp düşümde,
Ak tazıyı yedekleyip
Ak sunguru böpüleyip
Ben sefere çıkmışım,

[810] Metin I-II, R., s.44/1303-1311.
[811] Metin I-II, R., s.43-44/1273-1288.

Kolumdaki ak sungur,
Ak sungurumu uçursam,
Uçmayı bilmeyen kuşun hepsi
Önüme gelip kırılmış,
Bu ne demek olur?
Ardımdaki ak taygan,
Ak tayganı yüzdürsem,
Dört ayaklı Kayberen,
Önüme gelip kırılıyor,
Bu ne demek olur?»[812]

görülmektedir ki, göçebe kahramanın rüyası da, günlük hayatını paylaştığı hayvanlarıyla ve hayvanların koruyucu ruhu olan Kayberen ile ilgilidir. Bu rüya, yaşanan hayat ile bağlantılı, gerçekçi bir rüya olarak karşımıza çıkmaktadır ve dolayısıyla kahramanın hayatından bir kesiti gözümüzün önüne sermektedir ki, bu da, kahramanın eğlenmek amacıyla ve tazısı, atmacasıyla birlikte çıktığı av sahnesidir.

Rüyanın yorumu ise Acı Bay tarafından şöyle yapılmaktadır:

«Hikmet diye söz söyleyeyim,
İmâlı söz söyleyeyim,
Bir daha ima ile söyleyeyim,
Ak tayganı yedekleyip
Ak çumkarı böpüleyip
Bu sefere sen çıkarsan,
Kolundaki ak çumkar,
Ak çumkarını uçurursan,
Uçmayı bilmeyen kuşun hepsi
Önüne gelip kırılırsa,
Atası ile atan denk,
Duasıyla duan denk,
Hanın aziz balası,
Konukluğuna gelecek değil mi?

[12] Metin I-II, R., s.45/1314-1329.

Ardındaki ak taygan
Ak tayganı salıverirsen,
Dört ayaklı Kayberen
Önüne gelip kırılırsa,
Atasıyla atan denk,
Duasıyla duan denk,
Hanın aziz balası,
Ardından yiğitlenen değil mi?
Düşünü doğru yorarsam,
Aceke'ni yanına al!
Düşünü bozuk yorarsam,
Aceke'nin başını al!
Yorabildim mi düşünü?»[813]

Bu yorumla Acı Bay, Müslüman olan Alman Bet'in Kökçö ile bozuşup Manas'a gelişini haber verir. Daha sonra bu yorumun doğruluğunu da, Alman Bet'in gelişiyle görmekteyiz.

Destanda ikinci rüya Kanıkey'e aittir. Kanıkey, Manas öldükten sonra bir rüya görmektedir;

«O zaman Manas sürdükten sonra,
Giydiğini kara kiş gördü,
Temir Han'ın kızı Kanıkey
Uyuyup yatıp düş gördü,
Karkıldayan kara yüz,
Hıçkırıp fırlayıp söyledi,
Beri gelip kalkıp söyledi,
"Benim atekem ile enekem,
İki değil, bir mi idi?
Gece yatıp düş gördüm,
O düşüm korkunç düş,
Yüreğimin başını kaldıran düş,

Metin I-II, R., s.45-46/1333-1360.

Ay karanlık gece iken,
Güneş tepeden doğmuş,
Bundan helâl dilek oluyor,
Kolomtodan bir terek
Kol gibi terek çıkmış,
Bir budağı kıvrılıp
Ayın gözünü almış,
Bir budağı kıvrılıp
Günün gözünü almış,
Gün sıcak olduğunda,
Gölgelenip sürmüş,
Gülüş yönü Kanıkey,
Gölgelenip sürmüş,
Bir budağı kıvrılıp
Göğün gözünü almış,
Ala Dağ gibi Cakıp Han
O gölgelenip sürmüş,
Bir budağı kıvrılıp
Yerin yüzünü almış,
Yer soğuk olduğunda,
Bagdı Döölöt Baybiçe
O ısınıp sürmüş,
Padişam Manas dirilip
Dirilip gelmiş değil mi?"»[814]

Bu mısralarda Kanıkey'in gördüğü rüyayı, yine Kanıkey kendi yorumlamaktadır. Zira, Kanıkey de destanda sık sık belirtildiği gibi «aziz, kerim» b kişidir. Bu rüyadaki, gece güneş doğmasını, Kanıkey, iyi dileğinin olacağı yorumluyor. Kanıkey'in iyi dileği Manas ile ilgilidir. Burada karanlık sıkıntıyı, gün ise sıkıntının dağılacağını işaret etmektedir.

[814] Metin I-II, R., s.126-127/2201-2239.

Yorumun ikinci kısmı, Kanıkey'in gördüğü kavak ağacı ile ilgilidir. Kanıkey, bu heybetli ve Manas'ın anasıyla babasını himaye eden kavak ağacını, toplumda bu görevi üstlenen oğulları Manas'ın dirileceği şeklinde yorumlamaktadır. Daha sonra, gerçekten de Manas dirilerek geri gelmektedir. Kanıkey'in rüyasında gördüğü bu kavak ağacı, incelememizin Adak-Ruhlar-Yatırlar maddesinde de üzerinde durduğumuz gibi, Osman Gazi'nin rüyasında gördüğü ağacı hatırlatmaktadır.[815]

Destanda tesbit ettiğimiz üçüncü rüya, Coloy'un eşi Ak Saykal'ın rüyasıdır:

«Anggıçal kızı Ak Saykal
Coloy'un karısı değil mi?
Aziz kerim kişi imiş,
Gece düşte görmüş,
Sabahleyin kalktı,
Basıp geldi Coloy'a,
Coloy'a gelip söyledi;
"Tövbe Coloy ulu hanım,
Gece yatıp düş gördüm,
Geceki düşüm fena düş,
Yüreğimin başını
At gibi sıçratıp kaldıran düş,
Vehmi yaman deyip
At tübürtüsünü çok işittim,
Düşmanın horluğunu çok çektim,
Asilini görmedim,
Azabını çok çektim,
Batır Coloy ulu hanım,
Gecede düşüm bozulur,
Dirsek gibi Er Manas
Yılkıya hücûm etmiş,
Yıldıza göre salmış,

[815] ...leşri, Kitab-ı Cihannüma, C.I, s.80.

Güneşe yüzü değmiş,
Kürmö don giymiş,
Soyup soğana çevirmiş,
Bu ne demektir?»[816]

Ak Saykal'ın, rüyasında, Manas'ın yılkıya hücûm ettiğini ve yıldıza göre davranıp yüzünü güneşe çevirmiş olduğunu görmüş olması, Coloy tarafından hayra yorulmaz;

«Benim yılkımı kim alacak?
Bu dirsek gibi hırsız kul,
Aygır sürüsü baytalı,
Alıp kaçıp gitmiştir.»[817]

der ve gerçekten de dediği olmuştur. Targıl Tas'ın kürek kemiği falında da görmesine rağmen, Coloy sefere çıkar ve Manas tarafından öldürülür.

Dördüncü rüya, yine Kanıkey'e ait bir rüyadır;

«Kanıkey evinde yatıp
Gecede düşü gördü,
Batur töröm geldi demiş,
Evvelki gibi oldu demiş,
Bülküldökten çekti demiş,
Kapısı yüksek boz ordoya
Kaplan Manas geldi demiş,
Tam törömün başında,
Pulat eğe yattı demiş,
Koynuma katıp aldım demiş,
Bu ne demek olur demiş.»[818]

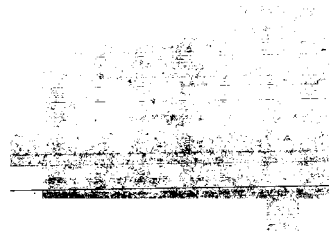

Bu rüyada Kanıkey, ruh hali ile bağlantılı bir rüya görmektedir. Dolayısıyla rüyası kendisine düğünden beri kızgın olan Manas ile ilgilidir. Kanıkey bu rüyanın yorumu için Altın Ay'a baş vurur;

[816] Metin I-II, R., s.193/1779-1805
[817] Metin I-II, R., s.194/1809-1813
[818] Metin I-II, R., s.278/2463-2474

«Düşümü söyleyeyim demiş,
Ak söök hanın balası,
Altın Ay'a varayım,
Ak söök hanın balası,
Akıl ile yorar demiş.»[819]

Bu mısralarda görüldüğü gibi, düş yorumunda kahramanlar herkese güvenmemektedir. Kanıkey bu konuda ak söök hanın balasına, yani asil ve asilliği yanında akıllı bir kadına güvenmektedir;

«Basıp geldi Kanıkey,
Altın Ay'a söyledi,
Altın Ay durup bunu söylüyor;
"Ey Kanıkey eceke,
Başına aylar doğması,
Batır töröm değil mi?
Ay akıp gün doğarsa
O kırk çora değil mi?
Enggenesi yüksek boz ordoyu
Eğilip diktikten sonra
Batur törön gelecek,
Gevşeyip yatıp kalacak,
Obadan boz turumtay,
Boz torgayı yakalarsa
Kös Kaman'ın beş oğlu
Batur törönü öldürüyor,
Tam törönün başında
Pulat eğe durması
Karnında erkek bala
Cölönüş kumral ker imiş,
Gök yeleli erkek börü imiş,
Atasından daha iyi er imiş,

[819] Metin I-II, R., s.278/2474-2479.

Atası onu gördükten sonra
Ak Kula'yı toyuna
Soymuş değil mi?
Biricik merset oldu demiş,
Tay buurul'a binmiş
Dünyanın dört burcuna
Yürümüş,
Kongur Bay ile yarışıp
Coloy ile kapışıp
Kâfirin hanı Nes Kara
Onun ile kapışıp
Yaşamış değil mi?»[820]

Altın Ay'ın bu yorumundan sonra, Kanıkey, evine giderek törösünü ağırlamak üzere hazırlık yapar. Gerçekten de Altın Ay'ın yorumundaki gibi, Manas gelir. Bu yorumda Altın Ay'ın Manas ve onun doğacak çocuğu ile ilgili olarak söyledikleri çıkmamaktadır. Semetey'in babasının ölümünden sonra doğması, Manas'ın bu sebeple oğlunun toyunda Ak Kula'yı keserek bu doğumu kutlayamaması söz konusudur. Bu durumun, destanın farklı anlatıcılardan derlenmesi ile bağlantılı olması mümkündür. Manas Destanı'nın diğer varyantlarının da Türkiye Türkçesi'ne aktarılıp değerlendirilmesi, bu varyantlarda Semetey'in doğumunu açıklığa kavuşturacaktır.

Yukarıdaki Kanıkey'in rüyası ve bunun yorumunda dikkati çeken bir başka nokta da, Kanıkey'in anlattığı bölümde ay ve güneş doğması, boz turumtayın boz torgayı yakalaması gibi olayların yer almaması, bunların Altın Ay'ın yorumu sırasında dile getirilmesidir. Bu eksiklik-fazlalığın da destanın anlatıcısından veya derleyiciden kaynaklanan bir dikkatsizlik olabileceği kanaatindeyiz.

Destanda beşinci rüya, Semetey tarafından görülmektedir;

«Ay Çörök ile Semetey
Durup yatıp kaldığında,
Yahşı doğan Semetey
Gecede yatıp düş gördü,

[820] Metin I-II, R., s.278-279/2481-2515.

Ertesi gün kalktığında,
Semetey durup söylüyor;
"Aynalayım Kül Çora,
Kagılayım Kan Çora,
Gece yatıp düş gördüm,
Terek dipten sallandı,
Deniz dipten çalkalandı,
Eğilmeyen titrek terek
Yattığı yerin bu yer,
Hoca, molla, hepsinin
Belirdiği yerin bu yer,
Geçenlerde ölü ile dirinin
Ruhunu şimid çağırdık,
Ölü ile dirinin
Ruhu ata bindiydi,
Ruhu konunca kovduk"»[821]

Semetey bu rüyasından sonra, sefere çıkmak isterse de rüyayı duyan Ay Çörök;

«Atının başını çeviredur, töröm,
Bu yerde duradur, töröm,
Gecede yatıp düş görürsen,
Gecedeki düşün korkunç düş,
Yüreğimin başını koparan düş,
Ben düşünü söyleyeyim!
Bu yerden döneyim!
Terek dipten sarsıldı,
Deniz dipten çalkalandı,
Töröm bu ne demek olur?
Ölü ile dirinin
Ruhu ata bindi,
Ruhun rahatı kaçtı,

[821] Metin I-II, R., s.338/877-897.

Göğe uçan sarı ağlıyor,
Çok yaşayan ihtiyar ağlıyor,
Gökyüzündeki hıçkırık ağlıyor,
Ben düşünden korkuyorum,
Bu seferi koysana!
Sonraki sefere varsana!
Ayçığı altın tuğ gördüm,
Altı yüz bin kişilik ordu gördüm,
Dalgalanan tuğ gördüm,
Bu seferi koyunuz!»[822]

sözleriyle, rüyayı kötüye yorarak seferden vazgeçmesini ister. Ay Çörök'ün ayçığı altın tuğu, altı yüz bin kişilik orduyu nerede gördüğü, bu mısralardan açıkça anlaşılmamaktadır. Bu da Ay Çörök'e ait başka bir rüya olmalı kanaatindeyiz. Destanın uzunluğu göz önüne alındığında bu tür karışıklıkların normal olduğu anlaşılacaktır.

Semetey'in yukarıda tesbit ettiğimiz rüyasını, annesi Kanıkey de kötüye yorar;

«Ey Semetey kulaksızım!
Bu seferi koysana!
Sonraki sefere varsana!
Ay Çörök'ün düşü korkunç düş,
Yüreğinin başını kaldıran düş!"
Ağlasa da Kanıkey
Batur doğan Semetey
Kanıkey'in dilini almadı.»[823]

Bütün bunlara rağmen seferden vazgeçmeyen Semetey, korkunç rüyanın yorumundaki akıbete uğramakta ve öldürülmektedir.

Manas Destanı'ndaki rüya ile ilgili tesbitlerimizi toparladığımızda şu sonuçlara ulaşmaktayız:

1-Rüyalar kadın veya erkek bütün kahramanların davranışlarında etkili olmaktadır.

[822] Metin I-II, R., s.339-340/925-950.

[823] Metin I-II, R., s.465-466/994-1002.

2-Rüya yorumu büyük bir önem taşımaktadır.

3-Rüyada kendi başına ay, yıldız, güneş doğması, bir ağacın altında bulunmak olumlu; düşmanın başına ay, yıldız, güneş doğması, ağacın dipten sallanması, denizin çalkalanması, tuğ, ordu veya ruhlar olumsuz yorumlanmaktadır. Pulat eğenin erkek çocuğa işaret olarak yorumlandığı da yukarıdaki örneklerde anlaşılmaktadır.

Gerek İslâmiyet'in kabûlünden önceki, gerekse İslâmiyet'in kabûlünden sonraki dönemlerde edebiyatımızın her sahasında rüya motifi yaygın olarak işlenmektedir.[824] Dolayısıyla, Dede Korkud Hikâyeleri'nde de rüya motifi ile karşılaşmaktayız. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Salur Kazan'ın evi yağmalandıktan sonra, *«Gice yatur,iken Karaçuk Çoban kara kaygulu vakı'a gördi. Vakı'asından sermürdi örü turdı. Kıyan Güçi, Demir Güçi bu iki kardaşı yanına aldı. ağılun kapusını berkitdi, üç yirde depe kibi taş yığdı, ala kollu sapanın eline aldı. Nagahandan Karaçuk Çobanun üzerine altı yüz kafir koyıldı.»*[825] Burada Karaçuk Çoban'ın rüyasının ne olduğu anlatılmamakla birlikte, rüyanın çoban tarafından hayra yorulmadığı ve tedbir alındığı görülmektedir.

Aynı boyda, Salur Kazan da bir rüya görmektedir; *«Meger hanum ol gice kalın Oğuzun devleti, Bayındır Hanun güyegüsi Ulaş oğlı Salur Kazan kara kaygulu vakı'a gördi. Sermürdi örü turdı, aydur: Bilür misin karındaşum Kara Göne düşümde ne görindi, kara kaygulu vakı'a gördüm, yumruğumda talbınan şahin benüm kuşum ölür gördüm, gökden ıldırım ağ-ban ivüm üzerine şakır gördüm, düm kara pusarık ordumun üzerine tökilür gördüm, kuduz kurtlar ivümi dalar gördüm, kara deve ensemden karvar gördüm, kargu kibi kara saçum uzanur gördüm, uzanuban gözümi örter gördüm, bilegümden on parmağumı kanda gördüm, niçe kim bu düşi gördüm, şundan berü aklum ussum dire bilmen, hanum kardaş menüm bu düşümi yorgıl mana didi.»*[826] Bu düşte, Salur Kazan her ne kadar düşünün yorumunu istese de, gördükleri, yüreğini hoplatmış; aklını şaşırtmıştır. Bu rüyayı Kara Göne şöyle yormaktadır: *«Kara bulut didügün senün devletündür, kar ile yağmur didügün leşkeründür, saç kaygudur, kan karadur, kalanısın yora bilmen Allah yorsun didi.»*[827] Salur Kazan'ın içini ferahatlatmayan bu yorumdan sonra, Kazan, yurduna gidip baktığında kötü rüyanın çıktığını, yurdundan geride sadece yerinin kaldığını, herşeyin yağmalandığını görür. Bu

Orhan Şaik Gökyay, «Rüyalar Üzerine», **İ.Ü.E.D.E.B.F.K.B.**, C.IV.

Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, s.23.

---------- **a.g.e.**, s.24.

---------- **a.g.e.**, s.24.

rüyada ve yorumda da Manas Destanı'ndan verdiğimiz örneklerde olduğu gibi, Salur Kazan'ın rüyasında söz etmediği yağmur ve karın yorumda yer alması bir çelişki gibi görünmektedir; ancak, bu eserlerin sözlü geleneğin ürünü oldukları düşünüldüğünde, genel kompozisyon içinde önemli bir çelişki olmadığı kabûl edilecektir.

Dede Korkud Hikâyeleri'nden Kazılık Koca Oğlu Yiğenek Boyu'nda da, Yigenek'in gördüğü bir düş yer almaktadır. Yigenek, babasının tutsak olduğunu öğrenip onu kurtarmak üzere Bayındır Han'dan ordu ister ve, *«Meger ol gice Yigenek düş gördi. Düşin yoldaşlarına soyladı, görelüm hanum ne soyladı, aydur: Bigler gafillüçe kara başum gözüm uyhuda iken düş gördi, ala gözüm açuban dünya gördüm, ağ boz atlar çapdurur alplar gördüm, ağ ışuklu alpları yanuma saldum, ağ sakallu Dede Kokutdan ögüt aldum, ala yatan karlı tağları aşdum, ilerü yatan Kara Denize girdüm, gimi yapup kömlegüm çıkardum, yilken kurdum, ilerü yatan denizi deldüm kiçdüm, öteki kara tağun bir yanında alnı başı balkır bir er gördüm, kalkubanı yirümden örü turdum, kargu dillü öz sünümi kapdum, karşulayu ol ere vardum, karşusından ol eri sançasım vakıt denedüm, göz uçı-y-ile ol ere bakdum, dayım Emen imiş anı bildüm, döndüm ol ere selam virdüm, Oğuz illerinde kimsin didüm, kapakların kaldurup yüzüme bakdı, oğul Yigenek kanda gidersin didi söyledi, men ayıtdum: Düzmürd Kal'asına giderem babam anda tutsak imiş didüm...»*[828] şeklinde uzunca anlatılan bu rüyanın devamında, dayısı, Yigenek'i o kaleye gitmekten vaz geçirmeye çalışırsa da, Yigenek erliğe yakışmayacağı için kararından dönmez. Yoldaşlarına bu rüyayı anlattıktan sonra, Düzmürd Kal'asına giderek Yigenek'in babasını kurtarırlar. Bu rüyanın, babasının tutsak olduğunu öğrenip onu kurtarmaya karar veren Yigenek'in ruh hali ile bağlantılı bir rüya olduğu anlaşılmaktadır.

Oğuz Destanı'nda da rüya motifi ile karşılaşmaktayız. Oğuz'un bilge veziri Uluğ Türk, rüyasında bir altın yay ve üç gümüş ok görür. Altın yay, gün doğusundan gün batısına kadar uzanmaktadır, üç gümüş ok ise kuzeye doğru gitmektedir. Düşünü Oğuz Kağan'a bildirir ve Oğuz Kağan onun öğüdünü tutarak bir toy ve meşveret düzenleyerek yurdun idaresini oğullarına bırakır.

Bütün bu örnekler rüya ve yorumunun, kahramanların ve toplumların hem günlük hayatlarında, hem de devlet yönetiminde, geleceğe ait karar ve davranışların belirlenmesi açısından önemli derecede etkili olduğunu göstermektedir. Edebî eserler, toplum hayatını aksettiren birer ayna olarak, bu etkiyi yansıtmaktadır.

[828] Muharrem Ergin, a.g.e., s.90.

18-Taşlar

Taşlar konusunda yapılan araştırmalar, büyü, dilek, fal, yağmur yağdırma taşlarının kültürlerde önemli fonksiyonlarının bulunduğunu göstermektedir.[829] Bu sebeple, destanlarda, masallarda, manilerde, hikâyelerde, şiirlerde; kısacası edebiyatın bütün türlerinde, bilhassa, halk edebiyatı ürünlerinde, taşlarla ilgili ifadelerle karşılaşmaktayız. İncelediğimiz Manas Destanı metninde ise ancak,

«Aşmara'nın Kum Beli'nde,
Takke gibi kara taş,
Kara taşın üstünde,
Manas gelip baktı,
Etrafını gözledi.»[830]

mısralarında,

«Manas'ın beytini başına
Türbesinin taşına
Serek yetip vardı.
Manas'ın türbesi yok oldu,
Türbesinin yerinde
Sarayı yok, ev duruyor.»[831]

mısralarında taşla ilgili ifadeler yer almaktadır. Bunların birincisi, etrafı gözlemek için kullanılan her hangi bir taş, ikincisi ise mezar taşıdır ve yukarıda bahsettiğimiz fonksiyonlara sahip taşlarla ilgileri yoktur.

19-Yağmur Yağdırma

Bütün Türk boyları arasında, Türk kültürünün eski izlerini taşıyan çeşitli bjeler ve taşlar vasıtasıyla yağmur yağdırma veya bu ritüelin İslâmiyet'in kabûlünden

[829] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Hikmet Tanyu. Türklerde Taşla İlgili İnançlar, nk.

[830] Metin I-II, R., s.49/1477-1482.

[831] Metin I-II, R., s.134/2464-2470.

sonra yağmur duası şeklindeki devamı, bugün de baş vurulan yaygın bir gelenektir.[832] Kazaklar ve Kırgızlar ile yaptığımız görüşmelerde, bu geleneğin hâlâ sürdüğünü öğrenmemize rağmen, Manas Destanı'nın bizim incelediğimiz dairelerinde, bu geleneğin işleyişine dair bir ifade tesbit edememekteyiz.

Destanda bu gelenek ile ilgili tek kelime, bir kahramanın ismi ile alâkalıdır.

«Kara Nogoy Camgırçı»[833]

mısraında tesbit ettiğimiz ve ismi, «Yağmurcu, yada taşıyla yağmur yağdıran» anlamına gelen bu kahramanın mesleğini icraatı hakkında her hangibir ifade almadığından bu konuyu değerlendirmemiz mümkün olmamaktadır.

20-Yiyecek-İçecek

Destanda yemek kültürü ile ilgili tesbitlerimiz :

Manas Destanı'nda, genel olarak yemek hazırlığını ifade etmek için;

«Tepe gibi et yığdı»[834]

ifadesi, Dede Korkud Hikâyeleri'nde de *«Depe kibi et yığdı göl kibi kımız sağdurdı.»*[835] şeklinde aynen kullanılmaktadır. Bu ifadeler ile, Dede Korkud'un *«...oğul atadan görmeyince sufra çekmez...Er cömerdin er nakesin ozan bilür.»*[836] gibi vecize haline gelmiş ve kahramanlığın yanısıra cömertliğin de bir değer olduğunu ortaya koyan sözleri arasında bir bağlantı vardır. Anlaşılmaktadır ki, savaşta kahramanlık göstermek kadar, halkı ağırlamak; bir ölçüde, kendisi için çalışan insanlara bu yolla borcunu ödemek, düşmana karşı maddî varlığı ortaya koyarak itibarı korumak, dönemin kabûllerindendir.

832 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Orhan Acıpayamlı; «Türkiye'de Yağmur Duası ve Psiko-Sosyal Metotla İncelenmesi I;II.», D.T.C.F.D., C.XXI, S.1-2, Ocak-Haziran, 1963. C.XXII, S.3-4, Temmuz- Aralık, 1964.

833 Metin I-II, R., s.7/30.

834 Metin I-II, R., s.60/1826.

835 Muharrem Ergin, **Dede Korkud Kitabı**, s.13.

836 ---------- **a.g.e.**, s.9-10.

Manas Destanı'nda ikrâm edilen yemekleri tek tek saymadan, açılan sofrayı belirtmek üzere,

«Dostorgon koyunuz.»[837]

mısraında gördüğümüz gibi, Rusça'dan Kırgız Türkçesi'ne geçen dostorgon/dastargan kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelime, yere serilen örtü ile birlikte bütün ikrâmı karşılamaktadır.

Destanda sınırlı da olsa bazı yemeklerden bahsedilmesi, Kırgız Türkleri'nin o döneme ait beslenmeleri hakkında ipucu verecek mahiyettedir. Bunları gruplandırarak değerlendirmeye çalışalım:

Hayvan etiyle yapılan yiyecekler;

Centek:

«Cerken'den gelen yedi elçi

Centeğini usûlünce yiyip gitti.»[838]

Manas'ın doğumundan sonra kutlamak üzere gelenlerin yedikleri yemeklerden birisidir. Centek, eski dönemlerde saf hayvan yağıyla undan yapılmakta ve çocuk ya da deve doğurduktan sonra ziyarete gelen kadınlarca yenip birer kaşık da kadının veya hayvanın sonuyla birlikte gömülmektedir.[839] Bu gün, bu âdet Türk boyları arasında çoğunlukla uygulanmamakla birlikte, centek denilen yemek, bazı Türk boyları arasında bilinmekte ve çocuğun doğumundan sonra kutlamaya gelenlere ikrâm edilmektedir. Meselâ Kırım Türkleri arasında, ses değişikliği ile «cantık» denilen bu yemek, mayalanmış parça hamurların içlerine et konarak, fırında, börek şeklinde pişirilmektedir.[840]

Kayna;

«Kıtaydan gelen kırk elçi

Kaynasın usûlünce yiyip gitti.»[841]

sırasında tesbit ettiğimiz kayna isimli yemek, yine sadece Manas'ın doğumundan sonra Kıp Han'ın düzenlediği toyda rastladığımız bir yemektir.

Metin I-II, R., s.90/983.

Metin I-II, R., s.3/52-54.

Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, s.173.

Zühâl Yüksel, **Polatlı Kırım Türkçesi Ağzı**, s.174.

Metin I-II, R., s.3/54-56.

Çık;

«Bir göl gibi çık kıldı.»[842]

mısraında yer alan çık, et suyudur ve çorba gibi içilmektedir.

Kazı;

«Ateş etrafında kazı

Pişirip yedi.»[843]

mısralarında tesbit ettiğimiz kazı isimli yemek Kırgızlar'ın yanı sıra yakın bir kültüre sahip olan Kazak Türkleri arasında da bilinen bir yemektir. Bu yemek hakkındaki bilgilerimiz şunlardır: «Bu yemek sucuğa benzemektedir. Bağırsağa, kaburga kemiği ve çeşitli baharatlarla birlikte et doldurulur. Bilhassa at kaburgası ile doldurulanı makbûldür. Uzun süre saklanabilir. Keskin bir bıçakla kesilerek pişirilir. Kalınlığına göre, inceden kalına doğru kere kazı, sere kazı, tabıldırık kazı, bey kazısı, dönbek kazı. dirsek kazı diye adlandırılmaktadır.»[844]

May;

«Birinden may alıp

Birinden çay alıp

Birinden tokoş alıp»[845]

mısraında kullanışına bir örnek verdiğimiz may, «yağ» anlamındadır. Yağ, kalorisi yüksek bir yiyecektir. Kahramanların mücadele içinde geçen zor hayat şartları düşünüldüğünde, bu tür yiyeceklerin önemi anlaşılmaktadır.

İtkelli çorba;

«İtkelli çorba, yağlı etli

Kalmak'a doğru varayım!»[846]

mısralarında yer alan itkelli çorba, yağlı bir çorbadır. Bu da yüksek kalori veren bir yiyecektir.

[842] Metin I-II, R., s.139/2654.

[843] Metin I-II, R., s.98/1267-1269.

[844] Sadık Kasımanov (Haz.Ertuğrul Yaman), Kazakların Milli Yemekleri, s.33-34.

[845] Metin I-II, R., s.139/2643-2646.

[846] Metin I-II, R., s.322-323/361-363.

Narın;

«Semiz koyundan aş pişirip

Narın çekip veriniz!»[847]

mısralarında yer alan narın, üzerine et suyu dökülmüş yağlı ve küçük doğranmış etlerden oluşan yemektir.

Sogum;

«Dokuzunu sogum yaparım»[848]

mısraında geçen sogum, yazın hayvanların semiz zamanında kesilip hayvanın karnının boşaltılarak dondurulması yoluyla hazırlanan kışlık ettir.

Ekmekler: Destanda ekmek yapımı veya ekmeklerin türü ile ilgili detaylar yer almamaktadır.

«Nan alsın ağzına»[849]

mısraında genel anlamda ekmekten,

«Birinden tokoç alip»[850]

mısraında ise ekmek lokmasından söz edilmektedir.

«Yufka ekmek koynunda»[851]

ifadesinde ise, farklı bir kültüre sahip insanın, başka değerlerden önce boğazını düşünüp, koynunda ekmekle gezişi yerilirken «sacda pişirilen ince ekmek» olan yufkadan söz edilmektedir.

Sütten yapılan yiyecekler:

Sarı yağ;

«Kara-buura ovasında, çoram,

Uy kaymağına semirmiş, çoram,

Sarı yağı kemirmiş, çoram,

[847] Metin I-II, R., s.84/782-784.

[848] Metin I-II, R., s.328/538.

[849] Metin I-II, R., s.56/1705.

[850] Metin I-II, R., s.139/2645.

[851] Metin I-II, R., s.

Bey'in oğlu Bakay Bey, çoram.»[852]

Eritilerek dondurulup uzun süre saklanabilen tereyağdır.

Uy kaymak; Yukarıdaki mısralarda yer alan uy kaymak, inek sütünden yapılmış kaymaktır. Bu yiyecek de son derece besleyicidir. Pişmiş sütün yüzünden alınarak biriktirilen kaymak, çiğ veya pişmiş olarak, bazı yemeklere karıştırarak veya sade yenmekte, çaya katılabilmektedir.

Meyvalar:

Erik;

«Erik ile meyisi

Önüne varıp sununuz!»[853]

misafire ikram için en makbûl meyvalardandır. Kanıkey, baba yurdunun eriklerini,

«Oranın erikleri,

Kunan koyunun yüreği gibi.»[854]

diye övmektedir. Koyun yüreği kadar erik, açlıkla yapılmış bir mübalağa olarak düşünülebilir. Kayısı da Kırgız Türkçesi'nde Örük=erik olarak isimlendirilmektedir.

Meyis; Yukarıda mısralarda geçen meyis, kuru üzümdür. Bu da misafirler için makbûl ikrâmlardandır.

Elma; Kanıkey'in, baba yurdundakileri,

«O yerin elmaları

Malakaşka inek memesi gibi.»[855]

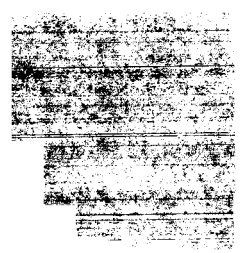

diye övdüğü yaygın bir meyvadır.

İçecekler:

Çay; Çok yaygın bir içecektir. Destanda,

«Ateşi yakıp

Semaveri ateşe koyuverdi,

[852] Metin I-II, R., s.239/1150-1154.

[853] Metin I-II, R., s.90/985-987.

[854] Metin I-II, R., s.293/454-456.

[855] Metin I-II, R., s.293/452-454.

Ak kuyruk çayı koydu,

Kaymaktan alıp saldı,

Kanttan alıp kattı,

Elmasından aldı,

Şekerden koydu,

Bolca çayı kaynattı.»[856]

mısralarıyla anlatılmaktadır. Ak kuyruk ve kırkma çay denilen çay cinsleri, semaver veya çaydanlık gibi kaplarda su kaynatıldıktan sonra içine atılarak demlenmektedir. Kokulu olması için elma, tatlı olması için şeker, tadının değişik ve güzel olması için süt veya kaymakla; istenirse hepsi birden, istenirse bir kaçı karıştırılarak içilmektedir.[857] Çay, misafirler için en önemli ikrâmlardandır. Serinlik verdiği gibi baş ağrısını gidermekte, sarhoşluktan ayıltmaktadır. Destanda, Kanıkey, sarhoş olan Manas'ı ayıltmak için çay içirmektedir.

Arak; Votka ve rakı anlamında kullanılmaktadır. İçki yapmaya yarayan kokulu bitkilerin kazan benzeri kaplarda kaynatılıp damıtılmasıyla elde edilen alkollü içkilere genel olarak arak denmektedir. Destanda kahramanların içeceği olarak sık sık karşımıza çıkmaktadır.

«Bana verin arakdan!

Arakdan alıp geldiler.»[858]

Sulandırılmadan veya su ile içilebilmektedir;

«Ağu arakı bırakıp

Sulu arakı içti.»[859]

Ağu arakı, sulandırılmadan içilen arakdır.

Destanda bal katılarak içildiğini de görmekteyiz;

«Araka bal katıp

Altından yapılmış ayağa

[856] Metin I-II, R., s.24-25/632-640.

[857] Bu tarif, Prof. Dr. Kadirali Konkobayoğlu tarafından verilmiştir.

[858] Metin I-II, R., s.31/860-862.

[859] Metin I-II, R., s.198/1951-1953.

Ona koyup sununuz!»[860]

Ancak, arakın en makbûl şekli, sert olandır;

«Sertleştirip arakı yığınız!»[861]

Kımız; Orta Asya Türk boyları arasında en sevilen içkilerdendir. Kısrak sütünden yapılmaktadır: « Yeni sağılan kısrak sütü süzgeçten geçirilip ılıkken maya ile birlikte saba denilen özel kabında 30-40 dakika çalkalanır. Kımız mayasının en makbûlü, daha önceden iyice ekşimiş kımızın sabada saklanmasıyla elde edilendir. Bu yok ise, süte ekmek doğrayıp ekşitmek veya kırık kazı kemiğine süt dökmek sûretiyle maya elde edilebilir. Birlikte ekşitilen maya ve kısrak sütü, soğuk olarak içilen, her derde deva olan ve kuvvet veren bir içki olarak sevilen kımızı oluşturur. Kımızın sarhoş edici özelliği vardır.»[862]

Destanda en çok sözü geçen içkilerden birisi kımızdır;

«Kımızı hazırlayadursun!»[863]

veya

«Mayalayıp kımız yığınız!»[864]

mısralarında olduğu gibi.

Manas Destanı'ndaki kullanılışından, kımızın çeşitlerinin olduğunu anlamaktayız;

«Baytal kısrağın ballı kımızı

Susayıp alıp yuttu.»[865]

veya

«Baytal kısraktan bal kımız

Bal çalkalayıp alınız.»[866]

860 Metin I-II, R., s.90/980-983.

861 Metin I-II, R., s.241/1214.

862 Sadık Kasımanov; a.g.e., s.18-20.

863 Metin I-II, R., s.41/1176.

864 Metin I-II, R., s.241/1213.

865 Metin I-II, R., s.98/1271-1273.

866 Metin I-II, R., s.84/784-786.

mısralarında henüz doğurmamış genç kısraktan alınan sütten yapılan ve içine bal, şeker, erik, kuru üzüm katıp pişirilerek hazırlanan bal kımızdan söz edilmektedir. Bal kımız, kımıza göre daha hafif olup çocukların, kadınların ve hastaların içmesi için hazırlanmaktadır. Yukarıdaki bal kımız ile ilgili birinci örnekte Manas'ın susadığı için, kadın-çocuk içkisini içmesi, kendisini tanıyamayan ve yanına gittiğinde kızıp kovalayan Kanıkey tarafından,

«Baytal kısrağın ballı kımızını

Susayıp yatan kimdiñ?»[867]

diyerek hakaret yollu, hesabı sorulmaktadır.

Kımızın bir başka cinsi de,

«Ayağında sarı bal,

Tadıp geçip gitti.»[868]

mısralarında tesbit ettiğimiz sarı bal veya sarı kımızdır. Bu kımızın özelliği: «Yaz ortasında, otların iyice büyüdüğü zamanda yapılmaktadır. Havanın sıcaklığı ve göçüp konmalar sebebiyle, çabucak kıvamı gelip sararır. Her türlü ot ve çiçek, hayvanlar tarafından yendiği için, hem daha hoş kokulu, hem de daha şifalıdır.»[869]

Ayran: Çok yaygın bir içecektir.

«Edişte ayran yaptı»[870]

mısraında tesbit ettiğimiz ayran iki şekilde yapılmaktadır.[871] Bunlardan birincisi, pişmiş süte su katılarak ekşitilmesi yoludur. Bu, hafif ve ferahlatıcı bir içecektir. İkinci yol ise, yarmadan yapılan ekşili çorbaya ayran veya süt katıp ekşitmektir.

Destanda yer alan ifadelerden hareketle tanıtmaya çalıştığımız Kırgız beslenme tarzı, görülmektedir ki, hayat tarzına bağlı olarak, hayvansal ürünlerden hazırlanmış yiyecek ve içeceklere dayanmaktadır. Destanda, meyvalar dışında, diğer bitkisel ürünlerin tüketildiğine dair ifadeler yer almamaktadır. İçeceklerden sadece çay ve arak, hayvansal olmayan ürünlerden hazırlanmaktadır. Diyebiliriz ki Manas Destanı, Kırgız toplumunun geçim tarzı ile beslenme alışkanlıklarının ne denli bağlantılı olduğunu gerçekçi ve açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

867 Metin I-II, R., s.99/1293-1295.

868 Metin I-II, R., s.98/1269-1271.

869 Sadık Kasımanov, a.g.e., s.20.

870 Metin I-II, R., s.291/387.

871 Sadık Kasımanov, a.g.e., s.6.

II- MANAS DESTANI'NDAKİ SOSYAL İLİŞKİLER ve BUNLARA BAĞLI OLAYLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Türk Destanları'nda aile, toplumun öncelikli ve önemli bir birimidir. Manas Destanı'nda aile fertlerinin birbirleriyle ilişkileri şu başlıklar altında değerlendirelebilir;

1- Aile İçi İlişkiler

A-Baba-Çocuk İlişkileri;

Bu konuyu değerlendirebilmek için, destanda yer alan kahramanlardan baba-çocuk durumunda bulunanların davranış ve düşüncelerini, psikolojik veya sosyolojik sebepleriyle göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Manas Destanı'nda Cakıp Han, bir erkek çocuğu olmadığı için şikâyet ederken şu sözleri söylemektedir;

«Şu Çıırçı'yı alalı,
Ben koklayıp bala öpmedim.»[872]

Cakıp Han'ın bu sözlerinde sevgi ifadesi yer almakla birlikte, dönemin şartları ve zihniyeti, çocuğu sadece sevilecek bir varlık olarak görmemektedir. Bu sebeple Cakıp Han'ın, daha sonra söylediği,

«Noktalı ötüklü, gök köbüçlü
Noygut'u bozup yiyecek gibi,
Kuş başı eğerli, gök çapanlı
Kokond'u bozup yiyecek gibi,
Yağır eşekli, teşik tamlı
Sart'ı bozup yiyecek gibi,
Çürük takımlı, beyaz mızraklı,
Kazak'ı bozup yiyecek gibi,
Oburluğunu koymayan,
Sorup içip doymayan,
Kırgız'ı bozup yiyecek gibi.»[873]

[872] Metin I-II, R., s.1/12-14.

[873] Metin I-II, R., s.2/28-39.

şeklindeki sözleriyle, çocuktan ileride neler beklediğini anlamaktayız. Düşmanla mücadele etmesi beklenen bu çocuk, kahraman kültür tipinin özelliklerini kendinde toplamaktadır;[874] ancak, bu tipe uygun olabilmesi için doğuştan sahip olduğu özelliklerinin yanı sıra, eğitime de ihtiyacı vardır. İlk örneğimizde doğacak erkek çocuğa sevgi dolu bir özlem duyan Cakıp Han'ın, ismini koyduktan sonra, çocukla yakın bağının kalmadığını görmekteyiz, dolayısıyla çocuğun eğitimini de, dostu Bakay'a bırakmaktadır;

«"Bu Manas balamın, Bakay!
Büyüyüp adam olduğunda, Bakay!
At yelesini çekip bindiğinde, Bakay!
Göze görünür adam olduğunda, Bakay!
Çenesinde sakal çıktığında, Bakay!
Binmesi için at bulsana, Bakay!
Giymesi için don bulsana, Bakay!
At başı gibi Kur'an'ı, Bakay!
Koyun başı gibi kitabı, Bakay!
Kıyamet yoluna duruşup, Bakay!
Yılkı içinde boz olsana, Bakay!
Manas ile kıyametlik dost olsana, Bakay!"»[875]

mısralarında Cakıp Han'ın, oğluna da yılkıdaki boz at gibi seçkin bir dost olacağına inandığı Bakay'a, Manas'ın maddî ve manevî terbiyesini emanet etmesi, bununla bizzat ilgilenme konumunda olamaması; aynı zamanda çocukla yakınlık kuramaması ve onu bir şahıs olarak tanıyabilme fırsatını bulamaması demektir. Bu eğitim tarzı, çocuğu ilerisi için bir yatırım olarak kabûl etmekten doğmaktadır.[876] Kültürümüze baktığımızda, baba-çocuk arasında yakın ilişkinin rahat kurulamadığını, babanın yakından tanıyamadığı çocuğu konusunda başkalarından kolaylıkla etkilendiğini gösteren örnekler bulmak zor değildir. Dede Korkud Hikâyeleri'nde, Dirse Han ile Boğaç arasında, babanın oğlu aleyhine kışkırtılması benzeri olaylar, tarihimizde de, her

[4] Pitirim Aleksandroviç Sorokin, Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefesi, s.1

[5] Metin I-II, R., s.5/132-144.

[6] Bu konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Nuran Hortaçsu, İnsan İlişkileri, s.69

ne kadar devletin bütünlüğünü korumak gibi bir amaçla bağlantılı olduğu düşünülse de, örneklerine rastlayabileceğimiz olaylardandır.

Modern psikolojinin «yatırım aracı» olarak isimlendirdiği ebeveyn-çocuk ilişkisinin destandaki delili olarak, koyun çobanının Cakıp Han'a sorduğu soruları da değerlendirebiliriz;

«Batur Manas oğlun var,
Bu Manas'ın varlığında
Attan yaya oldun mu?
Atı izden sürdün mü?
Bu Manas'ın varlığında
Dondan muhtaç oldun mu?
Donu dilenip sürdün mü?
Batur Manas varlığında
Aştan aç oldun mu?
Aşı dilenip geldin mi?»[877]

bu mısralarda söz edilen at, don ve aş, göçebe zihniyetinde ön planda olan değerlerdir. hayat bunlarla devam etmektedir. Bir babanın, oğlunun varlığında bunları bulamayıp yaya, çıplak ve bir dilenci gibi aç olması, Türk kültüründe bir evlât için bugün de büyük bir lekedir. Hele bu evlât, Manas gibi bir törö ise. Hissedilmektedir ki çobanın yukarıda verdiğimiz sorularına olumlu cevap alması, bir törö, ama aynı zamanda bir evlât olan Manas'a, evlât olarak üzerine düşeni yapmaması dolayısıyla, törö olarak şimdiye kadar kazandığı bütün itibarı kaybettirecektir.

Bu bakış tarzına bir başka delilimiz, Manas'ın ölümünden sonra Cakıp Han'ın.

«Yaşlandığım çağımda
Atı nereden bulacağım demiş,
Toy kuşu gibi tongkongdayıp
Sart orağını biçeceğim demiş,
Tabancılık edeceğim demiş,
Yere ekin ekeceğim demiş.»[878]

[877] Metin I-II, R., s.78/582-591.

[878] Metin I-II, R., s.166-167/2032-2038.

şeklindeki düşüncesidir. Bu düşünce, kaybedilen evlâda değil, kaybedilen yatırıma ve dolayısıyla geçim tarzının değişmesine üzülme ile bağlantılıdır ve gerçekten de. Manas'ın daha sonra dirildiği birinci ölümünden sonra, Cakıp Han ve bütün aile perişan olmakta;

«Toy kuşu gibi tongkongdayıp
Cakıp Han Sart orağını biçti,
Eneke Bagdı Döölöt Baybiçe
Keklik gibi koşuşup
Sart başağını derdi.
Kardeşi Kardıgaç
Bir tündükten su içmiş,
İpek gibi saçı yün oldu,
Kuray derip köle oldu,
Odun toplayıp su çekti.»[879]

mısralarında görüldüğü gibi, hayatlarını devam ettirebilmek için yerleşik kültüre ait olan ve göçebe kültür zihniyeti ile hor görülen işleri yapmak zorunda kalmaktadırlar. Böylece maddî ve fizikî güce bağlı olan itibarlarını da kaybetmektedirler.

Bu örneklerle değerlendirdiğimiz, babanın oğlundan beklentilerinin yanında, ona karşı bazı görevlerinin de bulunduğunu destanda görmekteyiz. Bunlardan ilki, çocuk doğduktan sonra bir toy düzenleyerek,

«Cakıp Han doğan balasının
Dört peygamber hocaya
Adını Manas koydurdu.»[880]

mısralarında Cakıp Han'ın örnek oluşturduğu gibi, çocuğa bir ad verilmesini, böylece, toplumun bir ferdi haline gelmesini sağlamaktır. Eğer kahramanın babası ölmüş ise, bu görevi bir başkası üstlenmektedir. Bu kişi, destanda, doğmadan babası ölen Semetey için anne tarafından atası, Seytek için babasını öldürüp annesine nikâh kıyan ve kendisini öldürmekten annesinin aldatma ve tehdidiyle vaz geçen Er kıyas, Kan Çora ve

[879] Metin I-II, R., s.121/2038-2049.

[880] Metin I-II, R., s.2/46-49.

Kül Çora içinse, babalarını öldürüp kendilerine sahip çıkan ve süt kardeşi olan Semetey'dir.

Manas ile Cakıp Han'ın ilişkisinde, babanın yerine getirmesi gereken ikinci görev, oğulun misafiri geldiğinde, misafiri ağırlamak üzere hazırlığı yapmaktır. Alman Bet, Kökçö ile araları bozulup Manas'a geldikten sonra, Manas'ın gönderdiği haber üzerine hem bir ziyafet hazırlatmakta, hem de yarış için düzenleme yaptırmaktadır;

«Cakıp Bay şimdi göçtü,
Yer yüzüne kondu,
Altmış iple bin kulunu
Tazlaca bağladı,
Yetmiş iple bin kulunu
Sıra sıra bağladı.
Tepe gibi et yığdı,
Göl gibi çık hazırladı,
Kemegenin başına
Kırk kermeyi kaktı,
Kırk atı bayge dikti.»[881]

Destanda, baba olarak Cakıp Han'a düşen üçüncü görev, Manas'ın,

«Han ata Cakıp Han,
Argımak atını düz!
Atlanıp kız iste!
Ben iyi kadın alayım!
Kız koynunu göreyim!»[882]

mısralarında yer alan isteğine uyarak kız aramak ve istemektir. Cakıp Han'ın babalık vazifesi burada bitmektedir. Manas'a denk kızı bulup istedikten sonra, oğlunun vereceği kalımda payı bulunmamaktadır. Kahraman, ailesini kendisi, çoralarının desteğiyle kurmaktadır.

[881] Metin I-II, R., s.59-60/1820-1831.

[882] Metin I-II, R., s.78/564-569.

Bunlar, Manas ile babası arasında tesbit ettiğimiz yüzeysel, fakat olumlu ilişkilerdir.

Dede Korkud Hikâyeleri'nde, Dirse Han'ın oğlunu öldürmeye yeltenmesi gibi, Cakıp Han da, Manas'ın ölümünden sonra doğan torununu öldürmeye kalkışarak, destanda oğlunun emanetine karşı olumsuz bir yapı sergilemektedir. Erkek çocuk doğurduğu için kaynı ile evlenmemek hakkına sahip olan Kanıkey'in, kayınlarının kötülüğünden kaçırdığı ve baba yurdunda büyüttüğü Semetey, ata yurduna döndüğünde, oğlunun ocağını yakacak tek kişi olan torununa destek olması gereken Cakıp Han, bu çocuğun babasının törölüğüne ve mirasına sahip çıkmasından, yani, kendisinin menfaat kaybına uğramasından korkarak,

«Cakıp Han söyledi oğluna:
"Ak kurçundaki ağuları
Onu beri alınız,
Çını çöçök dibine
Onu sıvayıp koyunuz,
Bu Manas'ın balası,
Semetey'i öldürüp
Yanan ateşini söndürün.»[883]

mısralarında gördüğümüz gibi zehirleterek, yani namert bir şekilde öldürmeye kalkışmaktadır. Destanda olumlu yapısını gördüğümüz Cakıp Han'ın bu davranışı, insanî bir zaafı ortaya koymaktadır. Han da olsa kişiler, menfaatleri söz konusu olduğunda olumsuz bir yapıya bürünebilmektedirler. Bu tür insanlar, toplumda her zaman görülebilmektedir. Dolayısıyla, destandaki kahramanlar idealize edilmiş tipler değil, zaman zaman menfaat çatışmasına girebilen sıradan insanlardır. Bunlar han mevkiinde de, çora olarak da bulunabilmektedirler.

Destanda Cakıp Han ile Manas ve onun oğlu arasındaki ilişkiler ve yaşanan olaylardan biraz farklı olarak, Alman Bet ile babası arasında da bir baba-oğul ilişkisi mevcuttur. Müslüman olan Alman Bet, babasını,

«"Kulhuvallahi ahad
Kuran dilini bilelim.

[883] Metin I-II, R., s.303/790-797.

Biz Müslüman olalım!
Kâfirin hanı olmaktansa
Müslüman'ın kulu olalım!"»[884]

sözleriyle Müslümanlığa çağırmaktadır. Fakat babası, oğlunu,

«"O dünya ile bu dünyanın
İyilik halini bilemem!
Mekke ile behiştin,
Ortasından alamam!
Ben Müslüman olamam!
Kesici olsan baş işte!
Dökücü olsan kan işte"»[885]

mısralarında gördüğümüz gibi, hiç bir iletişim kurma çabası göstermeden reddetmekte ve yiğitlerine,

«"Yumurtadan ak idi,
Ana karnında tek idi,
Han Alman Bet bir tanem
Nasıl böyle söz söyledi?
Sık orman gibi kalabalık yurdum,
Bu Alman Bet oğlumu,
Bir daha gözüme göstermeden
Çabucak yakalayıp öldür!"»[886]

diyerek, yukarıdaki mısralarda belirttiği biricik oğlunu öldürecek kadar benlik davası göstermektedir. Bu davranış, kültürümüzdeki tek örnek değildir. Oğuz Destanı'nın İslâmî rivayetinde Oğuz Kağan da, aynen Alman Bet gibi babasını İslâmiyete davet edip red cevabı almakta ve her iki örneğimizdeki çocuk da babalarının yurdu ile savaşıp babalarını öldürmektedirler. Bu, çocukların babalarına karşı zaferi gibi görünse de, dolaylı olarak bu destanlar, İslâmiyet'in üstün gelmesi mesajını vermektedirler.

[884] Metin I-II, R., s.14/290-295.

[885] Metin I-II, R., s.15/296-303.

[886] Metin I-II, R., s.13/239-247.

Manas Destanı'nda baba-çocuk ilişkisini bir de kız çocuk ile baba açısından değerlendirirsek, bu ilişkiye örnek olabilecek davranışların, daha az yaşanmasına rağmen daha olumlu bir çizgide olduğunu göstermesi, dikkat çekicidir. Bu konuda vereceğimiz ilk örnek, Cakıp Han'ın Kanıkey'i Manas'a istemesinden sonra, Temir Han'ın verdiği cevaptır;

«Ay karanlık gece idi,
Kadın ile bala,
Karışıp bildiği gün idi,
Kadına danışayım!
Balama danışayım!
Ağama danışayım!»[887]

Bu cevabı incelediğimizde, ilk üç mısradan çıkan sonuç, evlilik konusunda karar verirken çocuğa ve kadına danışmanın, günün -adeta- modası olduğudur. Bu düşünce günümüz için her ne kadar çoğu çevrelerde normal ise de, o dönem için destanda biraz değişik kalmaktadır. Nitekim, Temir Han'ın yukarıda söyledikleri, sözde kalmakta ve Temir Han bu konuyu sadece beylerine danışmaktadır. Yine de destanda bir düşünce olarak yer alması, dikkat çekicidir ve babanın evlilik konusunda kızına cevap hakkını düşündüğünü göstermektedir.

Baba-kız ilişkisinde üzerinde duracağımız ikinci nokta, Kanıkey'in çeyizi ile ilgilidir. Temir Han, Mengdi Bay'ın,

«Ayıp Han'ın verdiğinin
Hesabı senden geçmiştir,
Akçası bine yetmiştir.»[888]

şeklindeki fitneli sözleriyle, kendi sosyal statüsü ile ilgili de olsa, kızına zengin bir çeyiz vermektedir. Bu davranışta, babanın kızı için ileride itibar sağlayacak çeyizi, bu itibarı düşünerek değil, kendi itibarını düşünerek vermesi, dikkat çekicidir.

Üçüncü örneğimiz, Kanıkey'in Manas öldükten sonra baybiçe ile birlikte çocuğunu kaçırıp babasına sığınmasıyla ilgilidir. Bu durumda baba,

Metin I-II, R., 88/907-913.

Metin I-II, R., s.109/1637-1640.

«Ak kanatlı ak ordoyu
Kara Han verdi,
Kanıkey'in balasını,
Kanıkey'e vermedi,
Kara Han alıp baktı,
Kara Han alıp baktırıp
Aladan baytal saldırıp,
Aşa yurdunu toplayıp
Tepeden baytal soydurup
Yurdun dört yanını yığdırıp
İle bir toy çekti.»[889]

mısralarında görüldüğü gibi, sıkıntıda olan kızına sahip çıkmakta, çocuğunu büyütme ve eğitme işini üstlenmektedir. Bu ilişkinin olumlu yönde gelişmesinin en büyük sebebi, kız evlâdını, babanın, hanlık mücadelesinde bir güç olarak görmemesidir. Erkek çocuğun bu konudaki iddiasının ve gücünün kız çocukta olmaması, ilişkileri, yakın olmamakla birlikte, olumlu yönde geliştirmektedir.

Cakıp Han'ın, oğlunun mirasına sahip çıkacağı için destek olması gerekirken, torununu öldürerek yanan ateşini söndürmek, yani oğlunun soyunu yok etmek isteyişi, bu mücadelenin getirebileceği nüfuz kaybının endişesiyledir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde, Salur Kazan'a niçin ağladığını soran oğluna, Salur Kazan'ın verdiği *«Yarınki gün zaman dönüp ben ölüp sen kalıçak tacum tahtum sana virmeyeler diye sonunu andum ağladum oğul»*[890] şeklindeki cevabında, bu endişenin sebebi de gizlidir. Çocuk, baba öldükten sonra, taca tahta sahip çıkmalıdır, ama hayattayken de taht ve taç için bir ortak, yani tehlikedir. Tarihimizde de, bu endişenin neticeleri yaşanmıştır. Dolayısıyla Manas Destanı, bu yönüyle de gerçeklerden uzak değildir.

Çocuğun babasına karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu bir görev de, baba öldükten sonra aşını vermek, ölümüne sebep olanlar var ise, intikamını almaktır. Bu düşünce tarzının icraatını, Kökötöy Han ölünce, aşını oğlu Bok Murun'un vererek başından haramı düşürmesinde görmekteyiz. Semetey için dua eden Ak Sakal'ın

[889] Metin I-II, R., s.296/527-545.

[890] Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, s.56.

«Kara kanlı gök bitli,
Han Semetey bu olsun!
Ulu atasını öldürsün!»[891]

şeklindeki duasında da bu görevle ilgili sözler yer almaktadır. Bu beklenti, Semetey tarafından atasının yurduna gelip ulu atasından ve amcalarından intikam alarak ve

«Bakay kalkıp geldi,
Han Semetey'e söyledi,
"Aynalayım Semetey botom,
Atanın ak olpok, botom,
Orada duruyor, botom,
Ön kaşı geniş ve sırlı Moğol eyeri, botom,
Manas'ın eyeri olacak, botom,
Atekenin boz kesesi, botom,
Orada duran, botom,
Atekenin ak cökööş, botom,
Orada duran olacak, botom,
Atekenin Tay Buurul, botom,
Bu celenin başında, botom,
Atekenin Ak Kula'ya,
Küçük çora Tas Maymat,
O bakıyor."
Bakay bunu söyledikten sonra,
Kalkıp geldi Semetey,
Söylediğini varıp aldı.»[892]

mısralarında gördüğümüz gibi, mirasına sahip çıkarak yerine getirilmektedir. Böylece bir evlât olarak üzerine düşen görevi yapmaktadır.

[891] Metin I-II, R., s.297/578-581.

[892] Metin I-II, R., s.307/902-921.